

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้า...

ก

DS

570.3

951143

ว.3

TULIB

3 1379 00265041 5

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

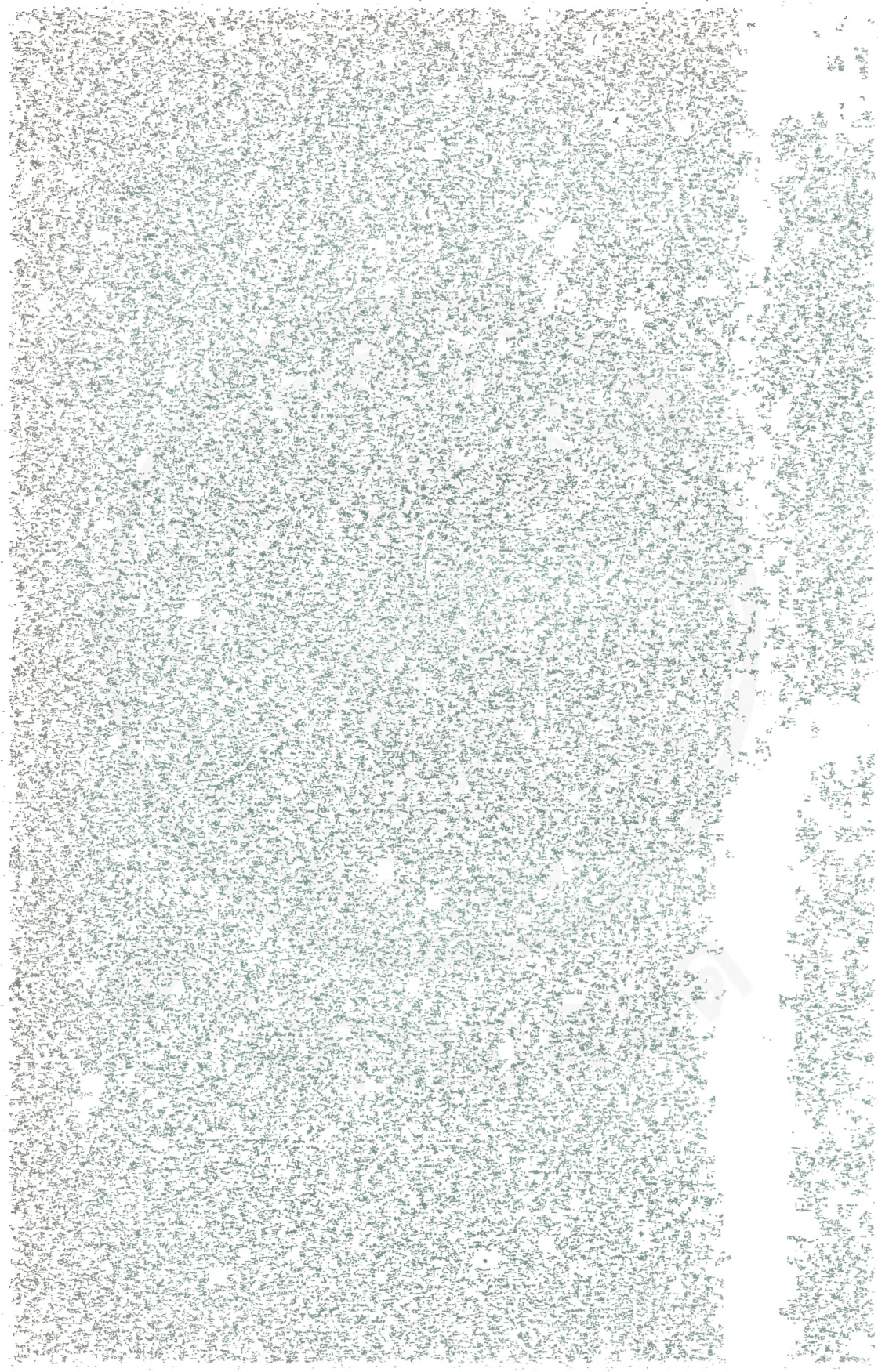
หม่อมเจ้าหญิงอาทรกนอม ศรีวัช
ทรงพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีวัช

ณเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ปีวอก พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

หม่อมเจ้าหญิงอาทรถนอม ศรีธวัช

ทรงพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ปี ๑๐๒๔ พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ก

DS

590.3

95743

83

58971

27 S.A. 2540

คำนำ

หม่อมเจ้าหญิงอาทรณอม ศรีวัธน์ ทรงแจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีวัธน์ อันจะมีขึ้นเดือนมีนาคมปีนี้ หม่อมเจ้าหญิงอาทรณอม ศรีวัธน์ ทรงใคร่จะพิมพ์หนังสือเป็นพระลึกในงานนั้นสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกหนังสือถวาย และทรงแสดงประสงค์ใคร่ได้หนังสือซึ่งเกยวักวี่ยเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเจ้าจอมมารดาบัวในรัชชกาลที่ ๕ เจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริวัธน์สภากษัตริย์หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์เป็นเชื้อสายสกุลนคร กรมการจึงแนะนำให้ทรงพิมพ์พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระราชทานไปยังพระองค์เจ้าปทุมาธิราช พระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และเพาะฉะยบตีความเกยวักวี่ยกรมขุนศิริวัธน์สภากษัตริย์และสกุลนคร และควรพิมพ์พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชไว้ท้ายพระราชหัตถเลขาด้วย เพราะในพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชนั้นมิกล่าวถึงเชื้อสายเจ้าจอมมารดาบัวสักในหม่อมเจ้าหญิงอาทรณอม ศรีวัธน์ ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

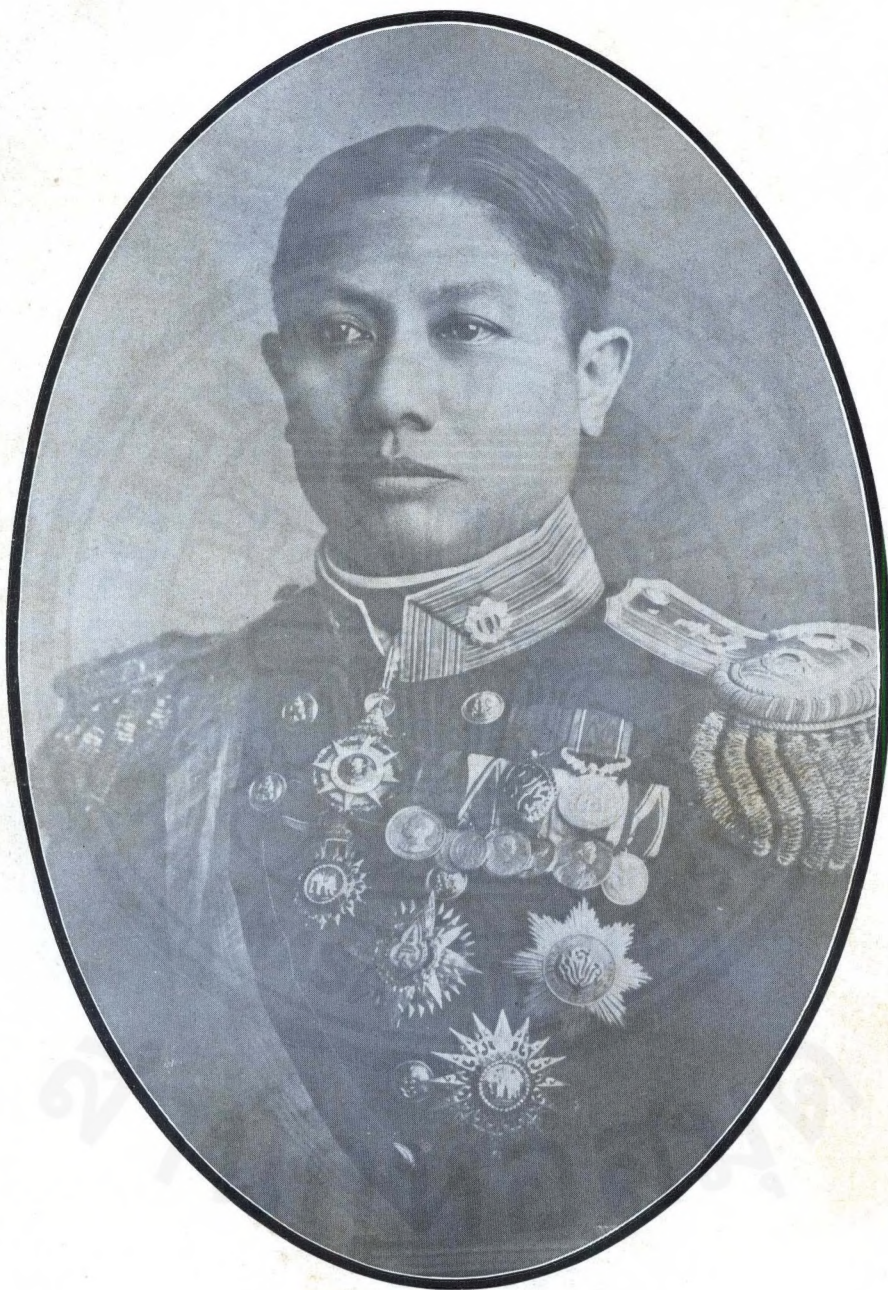
อนึ่งในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้เจ้าภาพได้เรียงประวัติสังเขปของหม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ส่งมาขอให้พิมพ์ไว้เป็นพระลึกด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ค่อนำหน้าไป

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

สำนักหอสมุด

หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีราช

พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๓๕

สำนักหอสมุด

ประวัติสังเขปของนายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีราช

นายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีราช ประสูติณวัน
๑ ๕ บิดบุญ ตรงกับวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ เป็นโอรสองค์ใหญ่
ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมขุนศรีราชสงคราม หม่อมเสงี่ยม
(ธิดา พระยาแสนนชิตสิทธิศาสตรามหาสงคราม สยามราชภักดีพริย
พล หนช ฉนกร) เป็นมารดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เข้าเรียนหนังสือ
ไทย ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๓ สอบไล่ได้
ประโยค ๑ และ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เสด็จไปศึกษาวิชาต่างประเทศฝรั่งเศส
กลับมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และในปีเดียวกันนั้นเองได้ทรงผนวชเป็นนาถ
หลวงณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จำพรรษาที่วัดบวรนิเวศพรรษา ๑
จึงลาผนวชเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๔๐ ประจำกรมทหารเรือฝ่ายบก ได้รับพระราชทานยศ ว่าที่
นายเรือเอกเป็นครั้งแรก จนอายุได้ ๒๖ พรรษา กับ ๗ วัน และต่อมา
ได้รับพระราชทานเลื่อนยศและเลื่อนตำแหน่งหน้าทราชมการกับเครื่องราช
อิสริยาภรณ์เป็นลำดับดังต่อไปนี้—

ยศ

วันที่ ๑ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๔๗	เป็นนายเรือเอก
วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๔๘	เป็นนายนาว่าตรี
วันที่ ๓๐ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๕๒	เป็นนายนาว่าโท
วันที่ ๓๐ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นนายนาว่าเอก

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๖๐	เป็นนายพลเรือตรี
วันที่ ๓๓ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๒	เป็นนายพลเรือโท
วันที่ ๕ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๗๑	เป็นมหาอำมาตย์โท

ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

วันที่ ๑ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๔๖	ประจำกองช่างไม้ กรม ทหารเรือฝ่ายบก
วันที่ ๑ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๔๘	เป็นยกกระบัตรกรมทหารเรือ ฝ่ายบก
วันที่ ๑๕ พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๕๒	เป็นหัวหน้ากองตรวจ กรม ยกกระบัตรทัพเรือ
วันที่ ๑๓ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นยกกระบัตรทัพเรือ
วันที่ ๑๘ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นตุลาการศาลกรมบัญชา การกลางทหารเรือ
วันที่ ๑ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๖	เป็นปลัดบัญชากระทรวงทหาร เรือ
วันที่ ๓๐ มีนาคม	พ.ศ. ๒๔๖๐	เป็นประธานตุลาการศาล กรมบัญชาการกลางทหาร เรือ
วันที่ ๔ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๓	เป็นองคมนตรี
วันที่ ๑ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๘	ร่วมสหเทศาภิบาลมณฑล ปราจีน

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘	เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล ปราจีน
วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๐	เป็นกรรมการองคมนตรี
วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒	เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล อยุธยา

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

วันที่	พ.ศ. ๒๔๓๖	เหรียญรัชฎาภิเษก
วันที่	พ.ศ. ๒๔๔๐	เหรียญประพาศมาลา
วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๔๓	ตราศัลยารักษามงคล
วันที่	พ.ศ. ๒๔๔๖	เหรียญทวีธาภิเษก
วันที่ ๒ มีนาคม	พ.ศ. ๒๔๔๘	ตราจักรดาวมณฑล
วันที่	พ.ศ. ๒๔๕๐	เหรียญรัชสมงคล
วันที่ ๗ พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๕๓	เหรียญรัชมณฑลภิเษก
วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์	พ.ศ. ๒๔๕๒	เข็มพระชนมายุสมมงคลชั้น ๓ เงิน
วันที่ ๓๓ พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเษก (กาไหล่ทองรัชกาลที่ ๖)
วันที่ ๓๐ ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๕๕	ตราจักรดาวมณฑลช้างเผือก
วันที่ ๑ มกราคม	พ.ศ. ๒๔๕๖	ตราศัลยารักษามงคลสยาม
วันที่ ๑ มกราคม	พ.ศ. ๒๔๕๗	เหรียญรัตนาวุธชั้น ๔ ว.ป.ร.

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ทราบที่ศาลาภรณ์ช้างเผือก

วันที่ ๓๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ทราบที่ขุขันธ์จอมเกล้า

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ทราบที่ขุขันธ์จอมเกล้า

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ เสร็จพิธีกรรม

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ทราบที่ขุขันธ์จอมเกล้า

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๔ เสร็จพิธีกรรม

ว.ป.ร.

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ ทราบที่ขุขันธ์จอมเกล้าพิเศษ

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ทราบที่ขุขันธ์จอมเกล้าพิเศษ

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ เสร็จพิธีกรรม

(กาให้ของรัชกาลที่ ๗)

วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เสร็จพิธีกรรม

๒๕๐ ปี (กาให้ของ)

นายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปถัมภ์ฯ ศรีสวัสดิ์ ทรงรับราชการ

สนองพระเดชพระคุณอยู่ในราชการระเฝ้ากระบวนทูลหาเรือ ๒๓ ปี ได้

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับราชการเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล

ปราจีนบุรีและมณฑลอยุธยา จนถึงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปลดออกจากรับพระราชทานบำนาญ รวมเวลาที่

ได้รับราชการทั้ง ๒ กระบวน เป็นเวลา ๒๘ ปีบริบูรณ์ ประชวรโรค

วัณโรคเรื้อรัง ได้ทรงพยายามรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันและแพทย์

แผนโบราณ แต่มิได้รับผลสมประสงค์ อาการมีทรงกัณฑ์เป็นลำดับมา
จนถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๓๐.๔๗ น. ถึงชีพิตักษัย
รวมชนมายุทางสุริยคติได้ ๕๕ พรรษา กับ ๓ เดือน ๑๑ วัน

เวลาพระราชทานน้ำสรงศพ ประโคมกลองชนะ ๒๐ ประโคม
ประจำ ๓๐ จำ ๑ จำกลอง ๓ แตรวง ๒ แตรฝรั่ง ๒ สังข์ ๑ และ
ประจำ ๓ วัน โปรตเกล้าพระราชทานโกศราชวงศ์ ชั้นรองโกศ ๒ ชั้น
เครื่องสูงตั้ง ๔ องค์ กับพระราชทานไตร ๓๐ ไตรสทักปกรณเป็น
เกียรติยศ

หอสมุดสภาผู้แทนราษฎร

สารบาญ

ฉบับที่ ๑ ลงวันจันทร์เดือนเจ็ดแรมค่ำหนึ่ง ยวอกโทศก จุล
ศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๓) ว่าด้วย-ท่าน
ทรัพย์สินรยาพระยาวิจิตรสรไกรเจริญพระราชหัตถ์ฉบับก่อน
ออกไป - กรุงเทพมหานครหัวเมืองที่ใกล้มีความไข้ชงใหญ่ -
พระองค์เจ้าวชิรรัตนกัญญาภิระศวรไม่เป็นอันตราย - ใน
พระราชวังบรรบวชตายกันหลายคน - การเมรุพระศพกรม
สมเด็จพระเทศาภิบาล - การศพเจ้าพระยามหาศิริธรรมพระ
ราชทานเงินแจกแก่ญาติให้ทำบุญ - การศพหม่อมเจ้าฟ่ม -
ไต้ช้างเผือกไท่จะขึ้นระวางเป็นพระเศวตวิมลวรรณ-วังหน้า
เสด็จเสด็จพบความไข้คนตามเสด็จตายเสด็จกลับว่าจะเสด็จ
ทะเลตะวันตก - พระองค์เจ้ามณีนุชมาคนพ (สมเด็จพระ
มหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ) ประสูติ - สมเด็จพระ
เทพศิรินทรา ตั้งแต่ประสูติสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษี กรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์แล้ว ทรงชุบฉอมมากไป - พระองค์เจ้า
ศรีสัทธิดา (กรมขุนศิริราชสังกาศ) กับพระองค์เจ้า
อรไทยเทพกัญญาอยู่คืออยู่ - หุ่น เมขลา (เจ้าจอมมารดา
เพง) ใ้รับประทานของฝากแล้วดีใจมาก - รับสังฆวนให้
นายม่วงพระอุไทยนชกราชการบวช - พระราชทานของฝาก

ออกไป - ทรงพระวิทกด้วยอาการบวชของเจ้าพระยานคร -
โปรตเกล้า ฯ ให้พระเสนาหามนตรีรีบออกไป - ให้คิดทำนา
เกลือและทำโรงหีบด้วย - และโปรตเกล้า ฯ ให้ละคอนชาตรี
คืนออกไป - การศพพระยาบริรักษ์ภูธร - ตั้งพระยาเสนาบดี
เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพิจิตร - พระภักดินิชิต ข้า เป็น
พระยาตะกั่วป่า - นายสิงห์เป็นพระภักดินิชิต - จะโปรตทั้ง
พระเสนาหามนตรีเป็นพระยาผู้ช่วย - แต่ทำการยังค้างอยู่
หน้า ๑
ฉบับที่ ๒ ไม่ลงวันเดือนนี้ แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่า บวช จุล
ศักราช ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) เสร็จเงินบิลเลขและข้าวทาง
หน้า ๑๒
ฉบับที่ ๓ ลงวันพอเดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ พระภาครศิก จุลศักราช
๑๒๒๓ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๔) ว่าด้วย - ทรงรับของฝาก
หลายครั้งและฝากถวายสมเด็จพระเทพศิรินทรา พระองค์
เจ้าศรีสทริทไชย กับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เจ้า
จอมมารดาบัว และพันทอเพง - เจ้านายในวงหน้าพระบวร
วงศ์เรือน ๑ เคยตามเสด็จพระราชดำเนินไปเพชรบุรี พา
กันบนรถครว้งวนเสด็จไปเมืองนคร กิโตของฝากมาแจก -
เจ้าจอมมารดาบวชออกไปยืนนครศรธรรมราช ๔๒ ปี ไม่ควร
พลกพากกันนางจิดทองพาสเสด็จออกไปอยู่ด้วยกัน เพราะ
ทรงพระราชดำริเห็นเหตุ ๖ อย่างคือ - ๑ มารดาบวชมีนาค

(๓)

แต่แก้บุตรยิ่งกว่าคนอื่น ๆ - ๒ ธรรมทานในโลก เจ้าบุญ
นายคุณะยิ่งกว่ามารดาไม่มีเลย - ๓ เจ้าจอมมารดานุ้ยแก่
อายุ ๘๐ เศษแล้ว เก็บรวบรวมของพระราชทานไว้ ไม่ควร
ไต่แก่อื่น - ๔ เลขสมทักไว้เมืองนคร ในพระองค์ก็มี
อยู่มากยังไม่ไต่ทรงใช้สอย - ๕ ททรัพย์สินของเจ้าจอมมารดา
นุ้ยก็มาก ควรจะได้แก้บุตร - ๖ เจ้านายพี่น้องกับคน
คุ้นเคย จะทรงรางวัลแต่เมื่ออยู่ในกรุงก็ไม่ถนัดเหมือน
เสด็จไปอยู่นครศรีธรรมราช - เพราะเหตุ ๖ อย่างนี้ จึงได้
ทรงพาเสด็จออกไป และบัดนี้ทรงอินเคาระห์ใคร ๆ ย่าง
ขอให้ว่าไปให้ชัดเจน - พระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือนจำนวน
ขีวอกโทศก กับข้าราชการคัดกล่งหน้าไปด้วย หน้า ๕๓

ฉบับที่ ๔ ลงวันพุธเดือนสิบสองแรมสามค่ำ ปีระกาตรีศก จุลศักราช
๑๒๒๓ (วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๔) ว่าด้วย - กรมหมื่น
วิศุณนารถ พระองค์เจ้าศักดิ์ทรงคฤศล (กรมหลวงพิชิต
ปรีชากร) กับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กลับมา
ถึงกรุงเทพ ฯ จากสิงคโปร์ - พระยามนตรีสุริยวงศ์เจ้าคุณ
หญิงเข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ ก็กลับจากสักเลข
ด้วย - สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ กรายทูลว่าไต่แระชนไปเมือง
นครศรีธรรมราช เยี่ยมเจ้าจอมมารดานุ้ย เจ้าพระยานคร
เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอิน และส่งเจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่

กับน้อยเล็กแล้วกลับ-แต่กรรมหมื่นวิเศษนารถกับกรรมหลวง
 พิชิตไม่ได้เสด็จขึ้นเมืองนคร เพราะก่อนจะลงไปกลับทัน-
 พระยาแสนนุชิต พระภักดีนุชิตกับบุตรหลาน พระยา
 ขวัญนุชิตมาถึงกรุงเทพ ฯ เติร์บลงมาลงเรือที่ท่าทอง-
 ไปรดเกล้า ฯ ให้ยกเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองโท เดิมสร้อย
 ชื่อพระยาแสนนุชิตให้ตั้งศักดินาหมื่นหนึ่ง- ให้นายเอี่ยม
 บุตรพระยาแสนนุชิตเป็นพระวิเศษภักดี ปลัดเมืองตะกั่วป่า-
 ให้นายสิงห์บุตรพระยาแสนนุชิต เป็นพระเรืองฤทธิ์รักษา
 ราษฎรผู้ช่วย- ให้นายสงวนเป็นพระสุนทรภักดีผู้ช่วย- ตั้ง
 ให้พระภักดีนุชิต เป็นพระยาขวัญนุชิต ผู้สำเร็จราชการ
 เมืองพังงา- ให้นายจันบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทตัง
 แก่กรรม- เป็นพระนิกรบริบาลผู้ช่วยเมืองพังงา- ให้นาย
 อ่อนบุตรพระยาวิเศษโลหมนิทรราชย์ดี เป็นพระวิเศษ
 โลหมนิทร ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วทุ่ง ให้นายทอง
 น้อยนายอ่อนเป็นหลวงพิทักษ์ทวีปภักดี ผู้ช่วยเมืองภักดี-
 ให้ยกเมืองภักดีมาขึ้นกรม-เมืองเขมรเกิดรบพุ่งยุ่งกัน
 ในระหว่างบุตรองค์พระพิทักษ์ที่ถึงแก่พิราลัย- ไปรดเกล้า ฯ
 ให้เจ้าพระยามุขมนตรี พระยาสีหราชฤทธิไกรยกไปทางยก
 พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระเสนายกไปทางเรือ-
 กรรมหลวงมหิศวรินทร์สิ้นพระชนม์- เจ้าพระยาธรรมมาภิบาล
 (เสด็จ) ถึงอนิจกรรม- พระองค์เจ้ามณฑาสิ้นพระชนม์-

(๕)

พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ-
พระยาปราชญ์เป็นพระยามหาอำมาตย์ พระองค์เจ้ามงคล
เลิศสิ้นพระชนม์-พระอาการสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราช-
วงษ์สวรรคต-เจ้านายข้าราชการในกรุงและหัวเมืองบำเพ็ญ
กุศลและถวายผ้ากับสิ่งของเงินปลีทุกทั้งที่ในหลวงและที่
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ-จำนวนวันพระชนมายุในสมเด็จพระ
ราชมาตามหัยกา, ในพระองค์เจ้ามงคล, กับในสมเด็จพระ
เทพศิรินทรา- เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ประวรสิ้นพระชนม์- พระ
องค์เจ้านิลาวัณย์สิ้นพระชนม์- เจ้าจอมมารดาแพถึงอสัญญ
กรรม-พระอาการประวรของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-
กรรมหลวงวงศ์วรราชสีนทีประวรพระโรคคล้ายกับเจ้าพระ
ยานครศรีธรรมราช-พระองค์เจ้าทองจันทร์ประวรหายแล้ว-
พระองค์เจ้าถวาทรงไศกเศร้าถึงเจ้าฟ้าอิศราพงศ์มาก-พระ
องค์เจ้าศรีสัทธิงไชยกับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญาเป็น
สุขอยู่ แต่เจ้าจอมมารดาเป็นไข้เหลืองเสีย- หน่ยตร
เจ้าพระยามหาศรีธรรมสมคบกับหม่อมเจ้าบรรจงเป็นหนี้
มาก- ตั้งแต่ประสูติพระนางเจ้า ฯ พระราชเทวีแล้ว มีพระ
องค์เจ้านารีนครินทร์ พระองค์เจ้าไชยยานิต (กรมหมื่นพงศา-
ดิศกรมทิพย์) กับพระองค์เจ้าบรรจบเบญจมา ประสูติอีกสาม
พระองค์- มีพระราชโอรส ๒๔ พระราชธิดา ๒๓ รวม ๔๕

(๖)

คืออยู่หมดไม่ประชวร- การศพน่านผู้หญิงจีน พระราชทาน
โกศกับเงินและสังเค็ด ๗ ตำรับ หน้า ๒๘

ฉบับที่ ๕ ลงวันเดือนแปด ปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ (สิงหาคม
๒๔๐๖) ว่าด้วย-ทรงพระราชวิตกถึงพระอาการที่พระองค์^๕
เจ้าขัณฑมราชประชวร-เจ้าจอมมารคาน้อยออกไปอยู่นคร ๔๕ บ
อายุ ๘๘ แล้ว- จะเสด็จพระราชดำเนินไปแวะปากน้ำเมือง
นครศรีธรรมราช- จะโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนศิริธสังกาศ
พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา กับเจ้าจอมมารคาน้อยขึ้นไป
เฝ้า- ถ้าจะเสด็จกลับก็จะรับกลับมา- พระองค์เจ้าคณิศร
พระชนม-กรมหมื่นเทวานุรักษ์สนพระชนม์ หน้า ๔๓

ฉบับที่ ๖ ถึงพระยาวิจิตรไกร พระเสนหามนตรี (ไม่ได้ลงวัน
แต่เห็นจะเป็นวันเดียวกันกับฉบับที่ ๕ ซึ่งคงอยู่ในระหว่างวัน
พุธ เดือนแปด อตราสารแรมหกค่ำ กับวันศุกร์เดือนเดียว
กัน แรม ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ ๕ กับ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๐๖)
ว่าด้วย-เรือบรมราชวรฤทธิ คือภายหลังเปลี่ยนเรียกว่า
อัครราชวรเดช จะเสด็จไปปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช-
แต่จะไม่เสด็จขึ้นเมือง-จะโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์^๕
กับเจ้าจอมมารคาน้อยไปเฝ้าพระองค์เจ้าขัณฑมราช- ให้จัด
พาหนะมารับส่ง- และให้ค้อยประทับประคองรับเสด็จพระ
องค์เจ้าขัณฑมราชด้วย หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๑

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าบทมราช เจ้าอาว้เจ้านาของ
กระหม่อมฉัน (๑) ให้ทราบพระพุทธานุญาตว่า ท่านทรมณ์ภรรยาพระยาวิจิตร
สรไกร (๒) ได้รับหนังสือและสิ่งของไปจากกระหม่อมฉันแล้ว ได้ออก
เรือแล่นไปแต่พรุ่งนี้จันทร์เดือนสี่เริ่มสิบสามค่ำ กระหม่อมฉันไว้ใจว่า
ถ้าสมประสงค์ต้องทางไปก็เห็นจะถึงเมืองนครศรีธรรมราชก่อนวันสงกรานต์
สิ่งของกับหนังสือที่ฝากถวายไปนั้น เห็นขยันจะถึงแล้ว

ในคืนห้าข้างขึ้นที่ในกรุงเทพ ฯ แขวงกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง
ใกล้เคียงมีความไข้ชงใหญ่ลงมากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่เช้าค่ำหนึ่ง
สองค่ำ วันละสามสี่ห้าคนขึ้นไปทุกวัน เป็นความไข้ชงยี่สิบห้าสิบหกวัน
จึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนี้คนตายแต่ไพร่มาก เมื่อเปรียบกับ
ความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก คิดกันคนในกำแพง
กรุงเทพ ฯ ภายในวันกำลังความไข้ชงนั้น วันละ ๓๔-๓๕ คน เพียงนั้น
แล้วก็ค่อยลดน้อยลงมา ในความไข้ครั้งนี้ พระราชวงศานุวงศ์
และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มีตำแหน่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวัง
จนพระราชอาคันตุกะ ถานานุกรมบาเรียน ไม่มีใครเป็นอันตายจนคนหนึ่ง
ขึ้นไป

คำที่หมายเลขในวงไว้้นั้น มีอธิบายอยู่ต่อท้ายพระราชหัตถเลขา
ทุกฉบับ

วาณิชคนกัญญา บุตรหญิงของหม่อมฉันคนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตร
 มารดาชื่อแก้วนั้น บ่วยลงคนหนึ่ง อาการมากหมอไม่รับ แต่รักษา
 อยู่หลายวันก็หาย หาดายไม่ เขียนบุตรพระยาเสนาบดี (๓) บ่วยลง
 คนหนึ่งก็รักษาหาย ความไข้ครั้งนี้ในวังนี้ใครเป็นลงเขากลับไปเสีย
 นอกวัง เพราะเป็นไพร่ ตั้งแต่เกิดความไข้มาจนสงบ นับคนที่บ่วยมาก
 ต้องเขาไปนอกวัง วันละคนหนึ่งสองคนขึ้นไป จนเมื่อกำลังชุกวันละ
 ๓๖-๓๗ คนนั้น นับได้ ๗๓ คน สืบได้ว่าไปตายเสีย ๔๓ คน หาย ๓๐
 คน มีคนที่ตายในวังนี้คนหนึ่งแต่หม่อมเจ้าปลาตะเพียน บุตรพระองค์
 เจ้าสุท (๔) บุตรมีบุญบาศคนเดียว ก็เป็นคนไม่ได้อยู่ในตำแหน่งเฝ้า
 เป็นแต่คนเข้ามาอยู่กับพี่น้องในวัง

ในพระบวรราชวังนั้น ไพร่ ๆ ก็ตายมากเหมือนกัน ผู้เฝ้าหอ
 บู่โรงหรือหมอเวทมนต์ก็ห้ามไม่อยู่คอก ได้ยินว่าผู้ที่เป็นเจ้าจอมลาว
 เจ้าจอมญวนตายหลายคน แต่ไม่ทราบว่าเป็นใครบ้าง ทราบว่าพระองค์
 เจ้าชายอายุสี่ขวบ ซึ่งเกิดกับอเชียว เป็นทาสของนางนางนไช้และอิม
 ห้องเครื่องแต่ก่อนแล้ว ตามคงโหล่นมารดาหนีมาเงินขึ้นไปอยู่ใน
 พระบวรราชวัง จึงมีเจ้านั้น เล็ดก็ทราบบพระเหตุแล้ว แต่ได้ยินว่า
 ไม่ได้ตายด้วยลงราก ว่าเป็นตาลโหล่นคอก แต่เจ้านายและพวกชาวนคร
 ศัวัธรรมาศที่เป็นพี่น้องของเสด็จ และเจ้านายอื่น ๆ ที่อยู่ในพระบวรราชวัง
 บวรก็ค้อยู่หมด ตั้งแต่เดือนห้าข้างแรมแก่ ๆ มาจนบัดนี้ ความไข้สงบ
 ก็แล้ว

และการพระเมรุพระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิกร (๕) นั้น
 กรมหม่อมฉันก็ได้ให้ทำมาแต่เดือนยี่เดือนสามเดือนสี่รีบเร่งทำให้ทันแล้ง
 กลัวจะจนฤดูฝน ครั้นเดือนห้ากลางเดือนความไข้ก็สงบลงบ้างแล้ว
 จึงได้กำหนดสังการ ครั้นวันศุกร์แรมค่ำหนึ่งเดือนห้าบวดยังเป็น
 เอกศก จึงได้ให้เชิญพระโกศพระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิกร มาชน
 มหาพิไชยราชรถ ตั้งกระบวนแห่เข้าพระเมรุท้องสนามหลวง มีการ
 มหรสพต่าง ๆ ส่วนนี้คิด ตามอย่างการพระศพกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 (๖) ครึ่งก่อน

และละคอนชาตรีของเสด็จนั้น กรมหม่อมฉันได้สั่งให้ตั้งโรงให้
 เล่นในการพระศพนั้นด้วย มีคนมาดูมาก เพราะเป็นของนอกแปลก
 เข้ามา กรมหม่อมฉันได้ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทองถ้วน

ฉวันจันทร์แรมสี่ค่ำเดือนห้า ได้พร้อมกันถวายพระเพลิง รุ่งขึ้น
 ฉวันอังคารแรมห้าค่ำเดือนห้าได้เชิญพระอัฐิแห่กลับไปวังของท่าน
 และในการพระศพนั้น กรมหม่อมฉันได้ทำบุญให้ทานเป็นอันมาก ได้มี
 พระธรรมเทศนาและถวายไตรสังเค็ด ไตรจีวรผ้าขาวพับและสิ่งของ
 ข้างสังแก่พระราชกษัตริยานุกรมเปรียญ และพระสงฆ์อันคหิตมา
 สดับปกรณ์การเป็นเสร็จแล้ว

ขึ้นในการศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม (๗) นั้น กรมหม่อมฉันได้
 ให้เงินสำหรับโรงครัวไปแก่หม่อมมอญใหญ่ (๘) หม่อมมอญเล็ก (๙)
 สามข้างแล้ว แล้วได้แจกเงิน^๕เฟื้องเงินสี่ลึงเป็นอันมาก แก่พระเสนหา
 มนตรี (๑๐) นายสนิท (๑๑) นายพิจิตรสรพการ (๑๒) นายทรงไ

รักษ์ (๑๓) นายม่วง พระอภัยนภราชการ (๑๔) และญาติพี่น้อง
 ที่อยู่ในพระราชวัง คือชายศรีสีหธรังไชย (๑๕) หญิงอรไทยเทพกัญญา
 (๑๖) และบัว (๑๗) หนู (๑๘) จีบ (๑๙) กลิ่น (๒๐) เข็มม (๒๑)
 เป้า (๒๒) เขียน (๒๓) ทับทิม (๒๔) กุหลาบ (๒๕) อำพัน (๒๖)
 และพุ่ม (๒๗) พนักงานและนี้ (๒๘) ฝ่ายหอพระทุกคน คนละร้อย
 ร้อยบ้าง สองร้อยร้อยบ้าง ที่เป็นบุตรและหลานสนิทให้เงินสลึงคน
 ละร้อย เงินเฟื้องตัวร้อย กับไพร่คนละไพร่บ้างสองไพร่บ้าง ทั้งหมด
 น้อยใหญ่หม่อมน้อยเล็กด้วยกันทุกคน รวมเป็นเงินสิบซ่งเศษ ให้คิด
 อานการพร้อมกันแล้ว ครั้นวันอังคารเช้าค่ำเดือนหกขั้วอกโทศก
 ใต้ให้ซักศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม ไปเข้าเมรุวัดสุวรรณาราม มีการ
 เล่นต่าง ๆ สมควรกับยศเสนาบดี ครั้นวันพฤหัสบดีเช้าค่ำเดือนหก
 กระหม่อมฉันได้ไปจุดเพลิง ชายศรีสีหธรังไชย ก็ได้นำขบวนไปเผาด้วย
 และในการศพนั้น วังหน้า (๒๙) ท่านก็ให้เตรียมว่าจะเสด็จ และก็ไม่
 ไปได้ดังตามอย่างเคยในพระราชดำริ่ง ๆ ของท่านนั้นและ และญาติ
 พี่น้องของเจ้าพระยามหาศิริธรรม ที่ทำราชการอยู่ในพระบรมราชวังนั้น
 ได้ยินว่าท่านก็ไม่ได้พระราชทานเงินและสิ่งของช่วยทำบุญให้ท่านในการ
 ศพเลยแต่สักคนหนึ่ง กระหม่อมฉันจะแจกเขาเล่าก็เกรงจะเกินวิสัย
 ไป ได้ให้ผ้าไตรหนึ่งไตรกับผ้าขาวห้าพับ แก่พระองค์เจ้าอรุณ (๓๐)
 พระองค์เดียว พระองค์เจ้าในพระบรมราชวังแผ่นดินที่ ๓ ในการศพนี้
 เห็นนางขวลาวยทั้งข้างหน้าข้างใน นับเป็นญาติสนิทกับเจ้าพระยามหา
 ศิริธรรมนั้น ก็ชอบกั้งมาอยู่แล้ว แต่ในพวกกระหม่อมฉัน กระหม่อมฉัน

โตตอนกรมหมื่นมเหศวร (๓๑) กรมหมื่นวิศุณหารณ (๓๒) และชาย
จิตราภรณ์ (๓๓) ให้นั่งขวาท้าย เขาไม่ยอมเขาเถียงว่าเป็นญาติ
ห่าง ๆ คอก จึงให้นั่งขวาไปแต่ชายศรีสิทธิจึงไชยคนเคี้ยว เป็นคน
เถียงว่าห่างไม่ได้ แต่หนัด (๓๔) หนูปก (๓๕) สองคนในพระบวร
ราชวังนั้นนั่งลายพนขาวห่มขาวไป เกี้ยวอย่างไรกระหม่อมฉันแปลไม่
ออก ครั้นจะถามก็จะเป็นใจไป

นายหนุดลึง (๓๖) นั้นเป็นคนสับยาฉุน กระหม่อมฉันให้จำไว้
จึงมิได้ให้เงินทำบุญให้ท่าน เหมือนคนที่จำไว้ในวังคนหนึ่งแต่ก่อนนั้น
ในงานศพเจ้าพระยามหาศรีธรรม กระหม่อมฉันได้ยังสกุลผ้าไตร
สิบห้าไตร และมีของทานตามธรรมเนียม การกุศลในศพนี้ และ
พระศพกรมสมเด็จพระเอกาธิศรัย ขอถวายส่วนกุศลให้เสด็จทรง
อนุโมทนาด้วย

อนึ่งศพหม่อมเจ้าพุ่ม (๓๗) นั้น วังหน้าท่านรับสั่งให้ชักไปเมรุ
วัดสุวรรณาราม พร้อมกับศพลูกชายคนนั้นของท่านแล้ว แล้วประทาน
เพลิงในวันพฤหัสบดีห้าค่ำเดือนเจ็ด ท่านก็ไม่ได้เสด็จ กระหม่อมฉัน
ได้ให้ของไปยังสกุล พระองค์เจ้าชายนั้นห้าไตร หม่อมเจ้าพุ่มสองไตร
กับได้ให้เงินหม่อมเจ้าอ่ำ (๓๘) ร้อยเฟื้อง บุตรหญิงหม่อมเจ้าพุ่มที่มา
อยู่วังนี้ ได้ให้ผ้าขาวสามพับเงินร้อยเฟื้อง ขอถวายพระกุศลมาด้วย

บัดนี้ที่กรุงเทพฯ ใต้ข้างปลายเผือกมาข้างหนึ่ง เมื่อฉวัน
พฤหัสบดีห้าค่ำเดือนอ้ายขะแมเอกศก มีใบขอกของเจ้าพระยา
นครราชสีมา (๓๙) พระรัตนวงศา ผู้สำเร็จราชการเมืองสุวรรณภูมิ

มาที่กรุงเทพ ฯ มีความว่า พวกหมอลาวชาวเมืองสุวรรณภูมิ ไป
เที่ยวเตร่ก่อกองไฟที่ตำบลชะเมาชะบาแขวงระแหงปากแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก
ครั้นวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกปีมะแมเอกศก คล้องไถช้างพลายสำคัญ
ช้าง ๑ จักขขาว เล็บขาว ขนเหลืองแก่ สัตว์หนึ่งทั้งตัวขาวเงาแดง
เหมือนกลีบขี้ตาดกแห้ง สังกัดคอกสองนิ้ว กระหม่อมฉันได้สั่งให้
กรมช้างขึ้นไปดูแล้ว ด้ยลงมาถึงกรุงเก่าเมื่อวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดค่ำ
เดือนหก แล้วกระหม่อมฉันขึ้นไปดูก็เห็นงามนักหนา เป็นช้างเผือก
โตแท้เหมือนกับพระวิสูตรรัตนกิริณี แล้วได้ไต่ถามวันเมื่อคล้องช้าง
ไต่เมื่อใด ก็ไต่ความว่าได้วันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกปีมะแมเอกศก
ครั้นก็ดูก็ไต่ความว่า วันเมื่อคล้องช้างได้นั้นพร้อมกันกับวันเมื่อยก
พระมหาเศวตฉัตรเฉลิมพระราชมนเทียรใหม่ณทิศตะวันออก ในวันศุกร์
ขึ้นห้าค่ำเดือนหกปีมะแมเอกศกนั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเห็นว่าช้างเผือก
โตช้างนั้นเป็นลาอันประเสริฐของหม่อมฉันอยู่

กำหนดช้างนั้นจะได้ยกลงมากรุงเทพฯ ฯ ณวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำ
เดือนเจ็ดขีวอกโทศก จะมีการสมโภชที่ท้องสนามไชย จะมีการงาน
ถึงกับพระวิสูตรรัตนกิริณีในครั้งหลัง ตามอย่างตามธรรมเนียมช้างเผือก
แต่ก่อน จะไต่ชำนานนาม ให้นามว่าพระศรีเศวตวิมลวรรณฉัตรกัณฑ์
คเชนทราชาติ ฯลฯ ๑ หัตถ์กัณฑ์รัตนรุ่งฟ้า

เมื่อวันอังคารขึ้นสิบสองค่ำเดือนสาม วังหน้าท่านเสด็จไปบ้าน
สีท่า ไต่ย็นเป็นกำหนดคนใดเดือนยี่ช้างลาว แต่ครั้งนั้นเสด็จไปอยู่ไค้ ไม่
ช้าก็รีบให้ลงมาเรียกเรือไฟขึ้นไประยัยเสด็จลงลานที่เกี้ยว ไต่ย็นว่าไปพบ

ความไข้ลงรากเข้า คนไพร่ ๆ ที่ตามเสด็จไปตายลงหลายคน แต่
เมื่อกำลังความไข้ชั่มอยู่ที่ลำนนั้น ได้ยินท่านตรัสว่า ได้ให้ไปสับแล้ว
ความไข้แขวงสระบุรีมีแต่ได้ปากเพรียวลงมา ที่บ้านลี้ทาสขายก็ไม่มี
ไข้เลย ท่านจึงเสด็จไป เคียงวันตั้งแต่ท่านเสด็จกลับมาแล้ว ครั้น
ไม่ได้ชักออกซื้อบ้านลี้ทาสเลย การที่กำหนดว่าจะเสด็จไปประพาศฝั่งทะเล
ตะวันตกนั้น ท่านก็บ่นโอ้อ้อไปว่า หมอเขาบอกว่าท่านเคราะห์ร้ายอยู่ บน
ก็มีความไข้ ไปกลัวจะไปพบความไข้เข้ากลางทะเลจะหนียาก แต่เรือ
ก็เห็นยังเตรียมอยู่

กระหม่อมฉัน ไต่บุตรชายอีกคนหนึ่ง เป็นบุตรคลอกเมื่อวัน
พฤหัสบดีแรมเส็ดค่ำ เดือนห้าวยอดยังเป็นเอกศก กระหม่อมฉันให้ซื้อ
มนุชยานาคมานพ (๔๐) กระหม่อมฉันกับทั้งญาติพี่น้องบุตรภรรยาอยู่
เป็นสุขสบายอยู่หมด แต่แม่รำเพย (๔๑) ตั้งแต่คลอดบุตรชายภาณ
รังษีสว่างวงศ์ (๔๒) มาแล้ว บ่วยให้ไอและซุบผอมมากไป กลัวจะ
ตั้งวรรณโรคาภายใน ศรีสวัสดิ์จึงไซย และอรไทยเทพกัญญาที่อยู่ด้วย
คนหลังนั้นอันขาวโตมาก แข็งแรงมาก หุ่นเมขลา (๔๓) ก็อยู่ด้วย
สุขอยู่ ได้รับประทานของฝากของเสด็จก็ดีใจ สั่งให้กรวยถวยยังคมมา

ครั้นกระหม่อมฉันจัดได้นำตาลกรวดหยาบ ๓ น้ำตาลทราย ๒ หาบ
ฝากมาถวาย กับน้ำตาลทรายอีก ๒ หาบให้ช้านุ้ย อีก ๒ หาบให้ท่าน
ผู้หญิงอินตัวย ถ้าเสด็จจะต้องประสงค์อะไรจงบอกเข้ามาอย่าเกรงใจ จะ
หาฝากไปถวาย กระหม่อมฉันได้ให้ไปตามพระองค์เจ้าดวงจันทร์ (๔๔)

และพระองค์^๔นั้นจะฝากหนังสือหรือสิ่งของอะไรไปถวายเสด็จ^๕มายัง จะ
รับฝากไป ก็พากันนั่งเสียบทมก ไม่ว่าอะไร

นายม่อม^๖พระอุทัยนอกราชการนั้นยังหาได้วชไม่ กระทบมณีน
ชวนให้วช ก็รับว่าจะวชในเช้าพรหมานี้

กระทบมณีนเห็นอาการเจ้าพระยา^๗นคร (๔๕) เป็นอันน่ากลัวนัก
ไว้ใจไม่ได้ จึงรีบเร่งให้พระเสนทามนคร^๘รีบออกมา ไล่สั่งให้คิดทำนา
เกลือ และทำโรงหีบที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วย ความแจ้งอยู่กับพระ
เสนทามนคร^๙แล้ว ละคอนชาตรีของเสด็จ^{๑๐}นั้น กระทบมณีน^{๑๑}ก็ไล่สั่ง
ให้กลับคืนออกไปอยู่ตามชาติตามภูมิของมัน

การศัพพระยาบริรักษ์ภูธร (๔๖) นั้น พระยาเสนา^{๑๒}นุชิต (๔๗)
ให้กรมการเข้ามาแจ้งความว่า ตระเตรียมพร้อมแล้ว คอยศิลาหน้า
เพลิงในหลวงอยู่ กระทบมณีนได้รักสิ่งของผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว
๒๐ พับ ร่มรองเท้าอย่างละสามสิบเงิน^{๑๓}เพื่องสิบคำ^{๑๔}เงินสลึงสิบคำ^{๑๕}
มอบให้กรมการที่เข้ามารับออกไปแล้ว หนึ่งได้รักเงินกับผ้าไตร และ
ให้เงินแก่เข้ายศพระยาบริรักษ์ภูธร เงิน^{๑๖}เพื่องร้อย^{๑๗}เพื่อง เงินสลึงร้อย^{๑๘}
สลึง ผ้าไตรสองไตร จีบภรรยานายทรงไกร^{๑๙}ให้เงิน^{๒๐}เพื่องร้อย^{๒๑}เพื่อง
บุตรพระยาเสนา^{๒๒}นุชิตสองคนอยู่ในวังให้ผ้าคนละไตร เงิน^{๒๓}เพื่องคน
ละร้อย^{๒๔}เพื่อง ญาตินอกนั้นก็ได้แจกผ้าข้างเงินบ้าง ให้ฝากออกไป
ทำบุญในการศัพด้วยแล้ว ขอถวายพระกุศลมา

ที่ผู้สำเร็จราชการเมือง^{๒๕}พิจำนนั้น จะให้พระยาเสนา^{๒๖}นุชิตเป็น นายข้า
(๔๘) ซึ่งเป็นพระภักดินุชิต^{๒๗}ผู้ช่วยนั้น จะให้ไปเป็นพระยาตะกั่ว^{๒๘}ยา

แทนพระยาเสนาสุจิต นายสิงห์ (๔๘) บุตรพระยาเสนาสุจิต จะให้
เป็นที่พระภิกษุชิตผู้ช่วยราชการเมืองพังงา พระเสนหามนตรีก็จะใคร่
เลื่อนให้เป็นพระยาผู้ช่วย แต่ยังหาไม่มีความชอบสมควรไม่ เมื่อ
ครั้งกระหม่อมฉันออกไป ได้ให้เงินไว้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทำหอพระ
พุทธสิหิงค์ในบ้านนั้น ครั้นเข้ามาครั้งนั้นถามก็แจ้งความว่ายังหาแล้วไม่
จึงต้องรออยู่

จดหมายถวายมาฉนวนจันทร์แรมหนึ่งค่ำเดือนสี่ชวศกไทศก

สอบนามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา ในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

๑ พระองค์เจ้าหญิงบัวทมราช ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขบมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อราวขบกัน พ.ศ. ๒๔๐๖

๒ พระยาวิจิตรโกธ (กล่อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคินเมือง
เป็นปลัดไต่รักษาราชการเมืองนครฯ อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเวลาเจ้าพระยา
นครน้อยกลางบวชเป็นอัมพาท

๓ เขียน ลูกพระยาแสนานชิต (นุช) ทำราชการฝ่ายใน

๔ หม่อมเจ้าปลาตะเพียน ในพระองค์เจ้าสุท ในกรมพระราชวัง
บวรมหาสุรสิงหนาท

๕ กรมสมเด็จพระเทศาภิบาล พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้ามั่ง ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขบจุล พ.ศ. ๒๓๓๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขบมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒

๖ กรมสมเด็จพระปรมาธิบดี พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๑
ทรงพระนามพระองค์เจ้าवासกรี ประสูติเมื่อขบจ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรง
ผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขบจุล
พ.ศ. ๒๓๙๖

๗ เจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่) เป็นบุตรใหญ่ของเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ท่านผู้หญิงอื่นเป็นมารดา เดิมเป็นพระยาพิทลุง แล้วเข้ามาเป็นพระยาอุทัยธรรมในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยามหาศิริธรรม ผู้รักษากรงเก่า (เดิมกล่าวกันว่าชื่อน้อยเมือง มาปรากฏในพระราชหัตถเลขาเรื่องนี้ว่าเจ้าพระยานครผู้บิดาชื่อน้อยคนเมือง จึงเห็นว่คงชื่อน้อยใหญ่ เพราะน้องรองลงมาชื่อน้อยกลาง)

๘ หม่อมน้อยใหญ่ จิตาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอื่น เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ในรัชกาลที่ ๓

๙ หม่อมน้อยเล็ก จิตาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอื่น เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓

๑๐ พระเสนหามนตรี (พรหม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยกลาง ได้เป็นพระยานครค่อบิดา ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาธรรมมนตรี

๑๑ นายสินทหัมแพร (พรหม) บุตรพระยาเสนหามนตรี (น้อยเอี้ยก) เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง กับท่านผู้หญิงอื่น

๑๒ นายพิจิตรสรวการ (ว่าซอหนูใหญ่) เป็นบุตรคนใหญ่ ของเจ้าพระยามหาศิริธรรม

๑๓ นายทรงไกรภย์ (หนกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม มารดาเป็นธิดาสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระยาอำเรอวิรัช แล้วเป็นพระยาอภัยพิพิ

๑๔ นายม่วง พระอภัยนุราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยานครนัย
คนเมือง เดิมว่าราชการเมืองทวัง

๑๕ ชายศรีสิทธิธิงไชย พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว (คือ
กรมขุนศิริวิชัยศักดิ์) ประสูติเมื่อมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อชจอ พ.ศ. ๒๔๕๓

๑๖ หญิงอรไทยเทพกัญญา พระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว
ประสูติเมื่อชเมียบ พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๘

๑๗ บัว เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ เป็นธิดาเจ้าพระยานครนัย
คนเมือง

๑๘ หนู เรียกกันว่าเจ้าจอมหนู เป็นธิดาเจ้าพระยามหาศิริธรรม
มารดาเป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่

๑๙ จีบ เป็นธิดาเจ้าพระยานครนัยกลาง ๕
ได้เป็นท้าว

๒๐ กลั่น ธิดาเจ้าพระยานครนัยคนเมือง ๕
ได้เป็นท้าวศรีสรีจุ

๒๑ เอี่ยม ธิดาพระยาแสนหามนตรี (น้อยเอี้ยค) ๗ เป็นบุตรเจ้า
พระยานครนัยคนเมือง

๒๒ เป้า ธิดาพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา

๒๓ เขียน } ธิดาพระยาแสนนุชิต (นุช) ผู้ว่าราชการเมือง

๒๔ ทับทิม } ตะกั่วป่า บุตรเจ้าพระยานครนัยคนเมือง

๒๕ กุหลาบ } อิตานายม่วง พระคู่ไทยนอกราชการ บุตร
 ๒๖ อำพัน } เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๒๗ พ่อ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๒๘ นี้ เจ้าหอพระ ยังมีผู้รักตัว ว่าเจ้าหอพระนั้นเป็นคนสงาย
 แล้ว และธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเคาะว่าเป็นผู้ใหญ่ จึง
 สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นธิดาเจ้าพระยานครพิฆเน

๒๙ วังหน้า ทรงหมายความว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๐ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาดคี-
 พลเสฟ เจ้าจอมมารดาชื่อน้อย เป็นน้องท่านผู้หญิงอินกรรยาเจ้าพระยา
 นครน้อยคนเมือง

๓๑ กรมหมื่นมเหศวร } พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดา

๓๒ กรมหมื่นวิศิษฐนารถ } น้อย ๆ เป็นธิดาพระอินทรธัญย์ บุตร

ขุนหลวงพระยาตาก มารดาพระอินทรธัญย์เป็นธิดาเจ้านครศรีธรรมราช
 พัสสาวของมารดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๓๓ ชายจิตรภรณ์ พระองค์เจ้า (ทรงตั้ง) ในกรมหมื่น
 มเหศวรคีรีวิลาส

๓๔ หน้อย พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๕ หน้อย พระองค์เจ้าหญิงสุภาสรวรค์ พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๖ นายหนอตกลง เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศรีธรรม

๓๗ หม่อมเจ้าพุ่ม ในกรมหมื่นเสนาทิพ ลูกเธอกรมพระราชวัง
บวรมหาดุสิตสิงหนาท

๓๘ หม่อมเจ้าอ่ำ เข้าใจว่าในกรมเดียวกับหม่อมเจ้าพุ่ม

๓๙ เจ้าพระยาบวรราชนิเทศ (แก้ว สิงหนาท) ต่อมาเป็นเจ้าพระยา
บวรราช

๔๐ มนุษยนาคมานพ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส

๔๑ แม่เจ้าเพี้ย คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

๔๒ ภาณุรังษีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุ
วงศ์วรเดช

๔๓ หุ่นเมขลา คือเจ้าจอมมารดาพึงของพระองค์เจ้าณรงค์
อุทิศในรัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าขัติยวงษาโตทรงทะนุบำรุงและประทาน
มรดกเมื่อสิ้นพระชนม์

๔๔ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ ลูกเธอในกรมพระราชวังบวร
มหาดุสิตสิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

๔๕ เจ้าพระยาบวร (น้อยกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยาบวรน้อย
คนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน

๔๖ พระยาบริรักษ์ภุม (แสง) บุตรเจ้าพระยาบวรน้อยคนเมือง
เดิมเป็นพระยาไทรบุรี แล้วเป็นพระยาพังงา

๔๗ พระยาเสนาวิชิต (นช) บุตรเจ้าพระยานครนัยคินเมือง เดิม
เป็นปลัดเมืองไทรบุรี แล้วเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๔๘ พระภักดีวิชิต (ขำ) บุตรพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ต่อ
มาเป็นพระยาบริรักษ์ภูธรผู้ว่าราชการเมืองพังงา

๔๙ นายสิงห์ บุตรพระยาเสนาวิชิต (นช) ต่อมาเป็นพระ
เรืองฤทธิรักษาราชการผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

ฉบับที่ ๒

๒
พ.ศ. ๒๔๐๓

จดหมายมายัง พระองค์เจ้าขมราช เจ้าอาว เจ้านา ให้ทราบ
ด้วยนาย.....ถือหนังสือรับสั่งของเสด็จกับหนังสือโต๊ะเพง และ
พระพุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธรูปหิ้งคักกับสิ่งของต่าง ๆ และเงินตรา ๑๔ ซึ่ง
เข้ามานั้น ได้ส่งกระหม่อมฉันแล้วแต่เดือน ๑๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระศรีสุธรรม
มุนีได้เอาพระพุทธรูปและพระนารายณ์มาส่งแล้วในเดือน ๑๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
แต่เงิน ๑๔ ซึ่งยังสงสัยอยู่ยังไม่เข้าใจ ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขเป็น
ส่วนหลวง ก็เห็นว่าไม่ควรเอามาส่งแก่กระหม่อมฉัน ๆ ไม่ควรจะรับไว้
ด้วยส่วยรายนั้นเป็นเงินทองพระคลัง ควรจะให้หัวเมืองบอกส่งมายัง
กรมพระกลาโหมตามเคย กรมพระกลาโหมจะได้นำมาส่งต่อพนักงาน
พระคลังมหาสมบัติ ถ้าจะส่งให้ผิดทางนี้ไปหัวเมืองและกรมพระ
กลาโหมเขาก็ตั้งค่างไว้ ถ้าว่าเงินรายนี้เกิดแต่ตัวเลขซึ่งเป็นส่วนของ
เสด็จ ๆ ทรงพระเมตตาประทานให้กระหม่อมฉัน ๆ ก็คิดพระเดช
พระคุณเป็นอันมากแล้ว แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าตัวกระหม่อมฉันก็ไม่
ยากจนคนแค่นซัดสนดอก จะประทานกระหม่อมฉันหาต้องการไม่ ถ้า
เสด็จจะเอาไว้ทรงใช้สอยเองก็ดี เห็นว่าจะควรกว่าประทานกระหม่อมฉัน
เพราะฉะนั้นถ้าแม้เงินรายนี้เป็นเงินส่วนแต่ตัวเลข เป็นส่วนของเสด็จ

มิใช่เป็นส่วนหลวงแล้ว กระหม่อมฉันยอมถวายคืน แต่เพราะสงสัยอยู่ว่า
 ยืนที่รับประทานฝากคลังไว้ก่อน ก็ถ้ามันเป็นเงินแต่ตัวเลขส่วนหลวง
 ขอรับประทานให้มีหนังสือบอกเข้ามายัง กรม พระ กลาโหม ตามเคย
 ความกระหม่อมฉันก็ได้บอกแก่คุณศรีสุริยวงศ์แล้ว ถ้าหนังสือบอกมา
 ถึงกระหม่อมฉันจะได้เอาเงินรายนั้นไปส่งต่อกรมพระกลาโหม เขาจะ
 ได้หักบัญชีที่ค้างมาแต่ก่อน ถ้าเป็นเงินด้วยแต่ตัวเลขของเสด็จแล้ว
 ตามแต่จะโปรด ถ้าจะให้ส่งคืนออกไปก็จะถวายคืนออกไป ถ้าจะโปรด
 ให้หักข้อสิ่งของใด ๆ ก็หักชดถวายออกไป หรือจะโปรดให้แจกใคร ๆ
 ขอรับประทานให้จัดหาขายรายซื้อและจำนวนเข้ามาให้ทราบ จะแจกให้
 ตามรับสั่ง แล้วจะเรียกเอาตัวรับแต่เขาส่งออกไปถวาย กรมการที่มา
 ให้เสด็จทรงใช้สอยนั้นเขาก็มีความชอบอยู่ ครั้นนี้ได้ถวายเสื้อเข็มขบ
 รวตัวหนึ่ง เสื้ออกตลก ๒ ตัว เสื้อแพรต่างสี ๕ ตัว ผ้าปูม ๒ ผืน
 ผ้าไหม ๕ ผืน แพรขาวห่ม ๖ ผืน ตามแต่เสด็จจะประทานแก่เขา
 มีความชอบมากและน้อย ประกาศว่าของกระหม่อมฉันให้ออกมา

อนึ่งโขนสองคนก็กระหม่อมฉันให้อยู่ตามเสด็จนั้น ครบขบวน
 แต่เดือน ๘ แล้ว โปรดตามเขาค ถ้าเขาจะใคร่กลับมาก็จงบอกมา
 ให้ทราบ จะได้จ้างคนอื่นออกไปอยู่ตามเสด็จ ขอรับประทานให้โขนที่
 ไปอยู่ก่อนนั้นกลับเขาราค แล้วจะคิดเงินเดือนที่เขาอยู่กินขบวนนั้นให้
 เดือนละ ๔ บาทก็ได้ ขุนประสาธน์ในเนตร ขุนอินทภาฎาใน นาย
 ขุนแก้ว กระหม่อมฉันก็ให้เสื้อผ้าคนละตัวแล้ว ยืนที่กระหม่อมฉัน
 มีบุตรชายอีก ๒ คน บุตรหญิง ๑ บุตรชาย ๒ คนนั้น คนหนึ่งชื่อ

เจริญรุ่งราชี เป็นน้องมารดาเกี่ยวกับชายทองกอง ชายทองแถมออก
เมื่อเดือน ๘ อีกคนหนึ่งชื่อสวัสดิ์ประวัติ ออกเมื่อเดือน ๑๐ มารดา
ชื่อหุ่น มีใช้เมขลา เลี้ยงไม่ทรงรู้จักคอกด้วยเป็นคนใหม่

หญิงคนหนึ่งนั้นชื่อสนั่นทากมารัตน์ เป็นน้องมารดาเกี่ยวกับ
ชายอดุลภกรณและชายเทวณูทวยวงศ์ ออกเมื่อเดือน ๑๒

ชายศรีสิทธิ์ก็อยู่ที่นี่ เคยวนพศจากลำห้วยแข็งแรงขึ้นกว่าแต่ก่อน
หญิงสร้อยไทยเทพกัญญาณช่วยเป็นหูกหลายวัน บัดนี้หายเป็นปกติแล้ว

แต่บัดนี้เคยวนช่วยเป็นใช้ไป แต่อาการก็คลายแล้ว ฟันถึง
ชาวนครศรีธรรมราชของบวทั้งเด็กผู้ใหญ่อยู่คืออยู่ทุกคน แม่เพี้ยช่วย
อาการก็คงอยู่อย่างเดิม จะปรากฏชัดว่าคลายขึ้นแต่ก็หาไม่ ยังโอ
เสียงแห่งอยู่เสมอ บัดนี้เจ้าอธิการวัดบางกะสอมาปรึกษาให้ย้ายอยู่ และ
รับรักษาให้หาย กระหม่อมฉันว่าตามจริงว่าโรคอย่างนี้ลึกซึ้งจะแก้
ไขให้คลายเป็นอันยาก

ข้าวง้างเผือกที่เมืองยโสธรนั้น พระกำแพงเจ้ากรมช้างได้ขึ้นไป
ตรวจดูจนถึงแล้วให้หนังสือบอกเข้ามา ช้างนั้นเป็นช้างเผือกอย่างเอก
เหมือนพระเศวตไอยรา พระเศวตกฤษณร พระเศวตคชลักษณ์
พระเทพกฤษณร & ช้างนั้นเป็นแน่แล้ว แต่ขึ้นฝนชุกมากน้ำก็มากกว่า
ยหลังเกือบสองศอก จนบัดนี้ทนน้ำที่กรงเก่าก็ยังทรงอยู่ไม่ลง ครั้นให้รับ
เฝ้ามากก็เห็นว่าทางยังจะเป็นน้ำเป็นโคลน เพราะฉะนั้นเห็นว่ารับมาถึง
กรงใต้ โดยสะดวก ค่อยย้ายเดือนสามหรือต้นเดือนสี่

ชายจิตรารักษ์บุตรคนใหญ่ของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ใน
 พระราชบัลลังก์แม่เอกออกไปบวชเป็นภิกษุอยู่วัดบวรนิเวศ เสด็จทราบอยู่แล้ว
 ครั้นปลายพรรษาถวายบังคมลาเป็นกษัตริย์ในท้อง ลาสิกขาออก
 มารักษาตัวคลายแล้วก็กลับช่วยมาจนถึงเดือน ๗ บวชโทศกนี้ ก็ช่วย
 หนักลง ให้ไอเย็นโลหิตให้ชุ่มผอมอาการชดมา บัดนี้ถึงแก่กรรม
 เสียแล้วเมื่อวันศุกร์เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ศพยังเอาไว้จะปลงในเคียนยี่
 หรือเดือน ๓ ปลายปี นายจันทร์ข้าหลวงเดิมในกรมพระราชวัง
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นหลวงวษา
 นรักษ์ เจ้ากรมรักษาพระองค์ ครั้นมาในแผ่นดินปัจจุบันได้เลื่อนที่
 เป็นพระยาภักติกุญชรนี้ บวชเป็นผลคือทะเลพไฟตกในถึงแก่กรรม
 เสียแล้ว พระยาภักติกุญชรนี้เห็นข้าหลวงเดิมใช้ชีวิตสนิทในกรม
 พระราชวังองค์นี้มาเหมือนพระยาเทพวรชุน กระหม่อมฉันเห็นว่าเสด็จ
 พระทรงรักเขาอยู่จึงถวายข่าวมาให้

เรื่องความที่โต๊ะเพงบอกมากราบทูลเสด็จนั้นก็ได้อ่านทราบความ
 แล้ว ซึ่งตงกษัตริย์ชนมาที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น กระหม่อมฉัน
 ได้ถามคุณศรีสุริยวงศ์แล้วท่านว่าท่านไม่ทราบเลย พระยาวิจิตรสรไกร
 และพระเสนทามนตรีก็ได้กราบเรียนแก่ท่าน แต่ได้ยินว่าตงกษัตริย์นั้น
 เป็นคนสยบผอม เห็นกรมการเขาจะกลัวกระหม่อมฉันไม่ชอบใจ จึง
 ไม่พาเข้ามาด้วย กระหม่อมฉันเคยติเตียนแซกที่สยบผอมไม่ชอบ
 ใจเนื่องๆ และเมืองยังป่าสนนี้บัดนี้ไม่ได้แก่คงกุมลัสมิต ตงกษัตริย์
 หลานตงกษัตริย์ ซึ่งเป็นพระยาภักติกุญชรนี้แล้ว เมืองนั้นกระหม่อมฉัน

ได้มอบยกให้คืนแก่พระยาไทรเสียแล้วก่อนแต่หนังสือของเสด็จมาถึง
การเป็นเสร็จแล้ว

รูปพระนารายณ์ซึ่งรับสั่งให้พระศิริธรรมมุนีคุมเข้ามานั้นเป็นของดี
เป็นของรามราช พระนารายณ์ปางนี้ที่ในกรุงก็ยังมี มีแต่ตัวอย่าง
โบราณเขาเขียนไว้ ในสมุดตำรา แต่เสียดายคนที่ได้ขุดนั้นรังแก อูทวิ
ไปทูป ไปหักคอ ไปหักแขนเสีย บัดนี้กระหม่อมฉันได้ให้ช่างต่อแขน
เข้าได้แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตร์เป็นตรีศูลตามยาวอย่างรูปตัวอย่างที่
โบราณเขียนไว้ แต่บัดนี้ยังคิดคัดลอกเข้าไม่จะให้สนิท การก็ยังไม่แล้ว
ยากอยู่เพราะไม่หล่อต่อในไฟตามที่เสด็จรับสั่งห้ามมานั้น

ทองเส้นกับไหมก็ได้นำให้พระยาโชฎ๊กจัดซื้อส่งมาถวายด้วยแล้ว
ตามแต่จะโปรด กระหม่อมฉันได้จัดหมายฝากมาถึงท่านผู้หญิงอินขอ
ให้ท่านช่วยคิกอ่านกับเสด็จด้วยแล้ว

การที่เมืองจันทบูรช่วยวายนักชอขายไม่เป็นปกติ จะสั่งของก็
ยากได้บ้างไม่ได้บ้าง บัดนี้ได้บินว่ากรุงปักกิ่งก็เสียแล้วแก่อังกุญ
และฝรั่งเศส เสียเจ้ากรุงฟาเหียงทั้งเมืองนี้เรียกว่าหิมชองนั้น ก็
หนีไปเมืองตาดาร์เสียแล้ว เมืองจันทบูรคนก็คงตัวเป็นพวกเป็นเหล่า
อยู่ตามที่ต่าง ๆ ไม่มีเจ้านายอันเดียวกันดังแต่ก่อน

นิบาตที่ ๓

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าบรมราชเจ้าอาว์เจ้านายของ
 กระหม่อมฉันให้ทราบ เสด็จออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชกันแล้ว
 เสด็จฝากของเข้ามาประทานกระหม่อมฉันก็หลายครั้งแล้ว ได้รับ
 ประทานทั้งตัวกระหม่อมฉัน และบุตรภรรยาบางคนคือ ชายศิริสิทธิ
 ธงไชย หญิงอรทัยเทพกัญญา และแม่เพย บัว หุ่นเมขลา นั้น ก็เป็น
 พระเดชพระคุณแก่กระหม่อมฉันมากอยู่แล้ว กระหม่อมฉันกับบุตร
 ภรรยาพวกนี้ยังมีกำลังทำมาหาได้พอเลี้ยงกันไป ถึงจะไม่ได้รับ
 ประทานของฝากแต่เสด็จ ก็ไม่เสียใจล้มพระเดชพระคุณเสด็จออก
 แต่กระหม่อมฉันรำคาญหว่าคาญใจ ด้วยถ้อยคำของเจ้านายพี่น้องของ
 เสด็จ ในพวกพระบรมราชวงศ์เดิมที่เรียกว่าพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ นั้นก็
 คนอื่น ๆ เก่า ๆ ที่เขาได้ชอบพอกับเสด็จ เขาได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 เกือบเสด็จมาแต่ก่อนนั้นก็ดี ท่านขุน เขานั่นต่าง ๆ จนเข้าห
 กระหม่อมฉัน ถึงหกระหม่อมฉันทุกวัน เขาเรียกว่าข้างหมากก็
 ย่ำให้กรวยทูลวิถดลารไปมากเลย ทรงคะเนทราบเอาเถิด เป็นธรรมดา
 มนุษย์โดยมากมักรักทรัพย์มากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียขายทรัพย์
 มากกว่าเสียขายไมตรี กระหม่อมฉันเล่าบัดนี้ท่านทั้งปวงก็ตั้งไว้ให้
 เป็นนิคมารดาของคนที่แผ่นดิน ใครขัดขวางเกี่ยวข้อกับใครที่เหน
 พยายามไปช่วยกำลังตัวไม่ตลอดได้ แล้วก็มาเร่งเอาแต่กระหม่อมฉัน

คนเดียว กระหม่อมฉันจะลาเอียงเพี้ยงบรมไปด้วยความรัก ความ
กลัว ความโกรธ ความหลง ผิดยศศิริบรมไปก็ไม่ได้ เมื่อเดือนหก
ข้างขึ้นกระหม่อมฉันออกไปเมืองเพชรบุรี พระองค์เจ้าพระบรมวงศ์เธอ
ในพระบรมราชวังหลายพระองค์ ท่านเสด็จตามกระหม่อมฉันไปด้วย ไป
ประทับอยู่ที่วังพระนครคีรีกับกระหม่อมฉันด้วยกัน ท่านพากันบ่นกันไป
ต่าง ๆ ถึงเสด็จ จนพวกที่ไปกับกระหม่อมฉันได้ยินมาเล่ากันออกไป
ถึงคนอื่นในกรุงก็บ่นคล้ายกัน แต่ได้ยินอยู่ข้างว่าคนบางพวกที่เขา
เคยชอบกับเสด็จ และได้โดยฉลองพระเดชพระคุณ^๕เกื้อหนุนมานั้น
บางคนก็ทำตามเสด็จวังหน้าออกไปเฝ้าเสด็จ บางคนได้ส่งถวายข้าว
ออกไปถวายทูลเยี่ยมเยียน และว่าเสด็จได้ทรงพระเมตตากับเขาได้
ประทานเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เขาที่ได้ไปเฝ้าบ้าง ได้ส่งฝากของเล็ก ๆ
น้อย ๆ มากับเจ้าจอมมารดาเฮม (๑) ให้ ๆ แก่พวกที่ส่งออกไปเยี่ยม
เยียนนั้นบ้าง ได้ยินว่าเขาชื่นชมยินดีด้วยพระเดชพระคุณอยู่ ถ้าถึงนั้น
เป็นจริงกระหม่อมฉันยินดีด้วยหนักหนา

บ้าน (๒) ละทิ้งเสด็จเสีย ออกไปอยู่เมืองนครศิริบรมราช
ทั้งแต่ขลุ่ยพดก ศักราช ๑๑๗๙ มาจนบมะแมเอกศก ศักราช ๑๒๓๑
นับได้ ถึง ๕๒ ปีมาแล้ว ไม่ได้พบกับเสด็จเลย กระหม่อมฉันคิดส่งสาร
เสด็จ ด้วยคิดไปตามสามัญวิตก ว่าบุตรเดียวกับมารดา เมื่อบ้าน
เมืองเป็นปกติ ไม่มีศึกเสียเห็นได้ มีภัยต้องแตกแดนกระจัดพลัด
พรายถึงครั้งกรุงเก่าเสียแก่พะม่านั้นแล้ว ไม่ควรจะเพลงพลัดพลัดพราก

จากกันนานตั้งนเอย แต่ก่อนกระหม่อมฉันมีอำนาจน้อย ถึงส่งสาร
 เสด็จทงนั้น ก็ต้องจนใจนังอยู่ ครั้นมีอำนาจพอจะผลของพระเดชพระคุณ
 เสด็จได้ ถ้าจะนังเลียบเลียบด้วยอ้างธรรมเนียมเก่าก็ได้ เสด็จก็ไม่ได้
 ชื่อนวอนกระหม่อมฉันคอก ข้าน้อยและเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและ
 ญาติอื่น ๆ ก็ไม่ได้ว่าขอร้องให้เชิญเสด็จออกไป กระหม่อมฉันจะออก
 ไปเที่ยวเล่นแต่ตัวกับบุตรภรรยาได้ แต่กระหม่อมฉันคิดเห็นว่า ครั้น
 เป็นครั้งเป็นคราวที่ควรอยู่แล้ว ที่จะเชิญเสด็จออกไปให้พบข้าน้อย อย่า
 ให้เสียททขาน้อยยังมีชีวิตอยู่ จนเสด็จก็ทรงพระเจริญพระชนม์ถึง ๗๒
 แล้วนั้น จึงได้ทูลชวนเชิญเสด็จแล้วรับเสด็จไปด้วย แล้วยอมให้เสด็จ
 อยู่เมืองนครศรีธรรมราชไปกว่าข้าน้อยจะสิ้นอายุ ถ้ามิใช่กระหม่อมฉัน
 ใครจะผลของพระเดชพระคุณอย่างนี้เล่า ทรงพระคำวิเคเลิข ซึ่งผลของ
 พระเดชพระคุณเสด็จทงนั้น เมื่อกระหม่อมฉันออกไปถึงเมืองบักขี้ได้ ใน
 บ่แม่แมเอกคกันนั้น ด้วยคิดเห็นเหตุต่าง ๆ เป็นหลายประการ ถึงจะ
 นังออกไป

๑. ข้าน้อยแก่ชรามาก จะเลี้ยงตัวเองไม่ได้อยู่แล้ว ถ้าช่วย
 ใช้ลงญาติอื่นและข่าวไพร่จะมีปณิบัติสักก็ช่วยกัน ก็ไม่เห็นว่าจะสมควร
 จะเป็นที่ยินดีเมื่อปลายมือ ยิ่งกว่าเสด็จพระองค์เดียว

๒. ธรรมศาสนในโลก เจ้าบุญนายคุณอื่นจะยิ่งกว่ามารดาไม่
 มีเลย มารดาอย่าเป็นเขตต์บุญเขตต์กุศล ในความปณิบัติของบุตร
 เป็นที่ยิ่ง ถ้าเสด็จได้ทรงปณิบัติข้าน้อยเมื่อเวลาชราและป่วยไข้เมื่อ

ปลายมือเต็มพระกำลึง เสด็จก็จะไต่ทรงชวนชวายเป็นพระกศลมาท ถ้าหากว่าเมื่อเสด็จอยู่ในกรุง ย่านนี้จะช่วยใช้เป็นอันตรายลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสด็จจะต้องทรงโถมันส์มากนักไม่รู้หาย ตลอดไปจนถึงที่สุดพระชนมายุทีเดียว

๓. ทพยสังสินเดิมเป็นของมิ่งขวัญ ซึ่งพระญาติเป็นอันมากถวายไว้แต่เมื่อยพระเยาว์กต สิ่งของซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระราชทานแก่เสด็จแต่เดิม คือพระพุทธรูปนิลและอื่น ๆ เป็นอันมากนั้นก็ โดยที่สภากษัตริย์ทรงเก่า ๆ ของเสด็จก็ไต่ ยินว่าย่านนี้รวบรวมไปเก็บไว้คไวเป็นหลายสิ่ง ย่านนี้เก่าอายุถึง ๘๐ เศษแล้ว ควรจะคืนของเหล่านั้นมาถวายเสด็จให้สิ้น ถึงจะเป็นอย่างไรก็ตามขณตามกรรมที่ย่านนี้ลืมนเสีย หรือไม่ลืมนอย่างไรก็ไม่ทราบเลย มานั่งเพิกเฉยเสียนั้นก็เห็นน่าอศักรรณนัก

๔. ตัวเลขสักเป็นเข้าในเสด็จก็มีจำนวนหลายร้อย อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช ส่วยแต่ตัวเลขเหล่านั้น ที่เหลือจากจำนวนหลวงควรจะเป็นของเสด็จทั้งสิ้น ส่วยรายนั้นใครเก็บไว้ ใครรวมไว้ก็ไม่ทราบเลย ไม่ได้ ยินว่าเสด็จไต่มาทรงใช้สอยเลย แต่ส่วนหลวงในเลขเหล่านั้น ก็ยังค้างอยู่ถึงห้าหกจำนวนมา เป็นเงินกว่าห้าหกลีขัง

๕. สินเดิมของย่านนี้ เป็นสิ่งของทองรูปพรรณและเงินตราที่เป็นเงินเดิมและทำมาหาได้ใหม่ ตั้งแต่ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชนั้นก็ไต่ ยินว่ามีอยู่มาก ถ้าย่านนี้ลืมนายลง ใครเล่าจะควไว้มรดก

บุตรเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีที่เป็นน้อง บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
(๓) ซึ่งเป็นหลานบ้านนั้น ควรจะรับมรดกนั้นหรือ เมื่อบิดาเขาถึง
อนิจกรรมแล้ว เขาถวายส่วนมรดกเสด็จด้วยหรือ ถ้าหากว่าเมื่อเสด็จ
อยู่ในกรุง บ้านผู้สืบอายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสด็จจะทรงรบกวน
กระหม่อมฉัน เพราะของสินเดิมของเสด็จที่อยู่ในมือบ้านนี้ มรดกผู้คน
ข่าวไพร่ไร่นาก็คือ ตัวกระหม่อมฉันก็อยู่ไกล การทวงง้อก็อยู่ในใจมมอ
บุตรหลานที่เขาอยู่ใกล้ เสด็จจะเห็นว่ากระหม่อมฉันจะผลของพระเดช
พระคุณได้ง่ายหรือยาก

๖. เจ้านายพี่น้องของเสด็จ ซึ่งเห็นแก่เสด็จว่าเป็นพี่น้องและผู้อื่น
ซึ่งคุ้นเคยมาบ้าง คิดถึงพระเดชพระคุณเสด็จ ทั้งสองพวกนั้นก็ใดเกอ
หนนเสด็จมาในเวลาต่าง ๆ ความก็ทราบอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก เสด็จ
ก็ทรงพระเมตตาอารีรักปรกนอง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาทุกหน้า แต่ยังไม่
ได้ทรงตอบแทนแก่เจ้านายพี่น้องที่มีคุณ และประทานรางวัลแก่พวก
ที่ผลของพระเดชพระคุณนั้นให้เต็มใจชื่นชมสมประสงค์เลย เป็นทั้งนี้
เพราะเสด็จอยู่ในกรุง ไม่มีสิ่งใดให้พอแก่ความประสงค์นั้น ถึงพวกนั้น
ก็ดพวกลูกกัน ทราบอยู่ด้วยกัน การก็ล่วงบ่เดือนมานานแล้ว จนลาง
องค์ในเจ้านายพวกนั้น และลางคนในผู้คุ้นเคยพวกนั้น ก็สิ้นอายุ
ล่วงไปเสียบ้างแล้ว ถึงกระนั้นบุตรหลานของผู้ตาย ที่รับมรดกก็ยัง
ซุบซิบอยู่บ้าง จะใคร่ใคร่รับประทานรางวัลแทนญาติผู้ตายต่อไป เสด็จ
ก็ทรงพระเจริญวัย จนพระชนม์พรรษาถึง ๗๐ เศษแล้ว การก็ไม่ควรที่
จะทรงเพิกเฉยให้เขาเสียใจ ถ้าเสด็จอยู่ในกรุงนี้ ถึงจะมีพระทัยเมตตา

อารีแก่พวกนั้น จะทรงคิดก็คิดเสียเปล่าจะไม่สำเร็จ เพราะเหตุนี้
 กระทบอัมฉินจึงเชิญเสด็จออกไปให้ถึงบ้านุญกับญาติ และผู้คนข้าไท
 ที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะให้เป็นที่อยู่เป็นโอกาส เมื่อการควร
 จะทรงคิดอย่างไร จะใดทรงคิดเสีย อย่าให้เขาว่าได้นานไป
 ข้างหน้าเพื่อเขาไม่ได้ตั้งประสงค์ เขาจะมารุมรบกวนกระทบอัมฉิน
 คนเดียว กระทบอัมฉินจะคิดคล่องพระเดชพระคุณขบถกันแต่เสด็จ
 องค์เดียวใดหรือ ท่านข้างโน้นก็ ท่านข้างนี้ก็น้อง ถึงเขาที่ไม่ได้เป็น
 พันชอง เขาก็เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เขาจะว่าเขาเองจะคิดเขาเอง อย่าง
 ธรรมเนียมก็ไม่มี การก็จะไม่เป็นที่เชื่อถือแก่ท่านแก่เขา อนึ่งเล่าคำที่
 กระทบอัมจะพูด และการที่จะทำแทนเสด็จไปตามความคิดของ
 กระทบอัมฉินเองนั้น จะเป็นที่ชอบพระทัยแก่เสด็จ หรือจะผิดพระ
 ประสงค์ของเสด็จไป กระทบอัมฉินก็ต้องระวังตัวกลัวผิดอยู่ เพราะ
 ฉะนั้นถ้าจะโปรดทอมาแต่สิ้น ๆ ว่า สุกแล้วแต่จะโปรดทั้งนี้เท่านั้น
 ก็เย็นอันใช้ไม่ได้ จะโปรดอย่างไรก็โปรดกว่ามาให้ซัก จึงจะรัชฉลอง
 พระเดชพระคุณไว้ ควรมิควรสกลแล้วแต่จะโปรด คำที่ทูลมานี้ผิดชอบ
 เหลือเกินขอรับประธานโทษเสียเถิด เลือกลงเอาแต่ที่ควร

เขียวหวัคและเงินเดือนของเสด็จ และเขียวหวัคของบ้านุญจำนวน
 ๔ บวกลูก ๓ ได้ถวายออกไปเสร็จแล้ว ครั้นนี้คิดเงินเดือนของเสด็จ
 ในจำนวนพระกำมิตถิมาศ สิบสามเดือนเป็นเงินชั่งหกตำลึง เขียวหวัค
 ห้าชั่งเป็นส่วนของเสด็จ เขียวหวัคบ้านุญสองชั่ง รวมเป็นเงินแปดชั่ง
 หกตำลึง กับเงินค่าจ้างโขนสองคน ค่าจ้างนบวอกคนละห้าตำลึง

เป็นเงินสิบตำลึง กับจำนวนพระกาตรัคก คนละสิบตำลึง เป็นเงิน
หนึ่งชั่ง รวมเป็นเงินค่าจ้างโขนชั่งสิบตำลึง รวมกับรายก่อนเป็นเงิน
เก้าชั่งสิบหกตำลึง เงินรายนี้ครั้นจะมอบให้ข้าหลวงคุมออกมาตามเคบ
ก็เห็นว่าลำบาก ด้วยข้าหลวงต้องไปค้างอยู่นาน ครั้นจะมอบให้พวก
ถือหนังสือรับสั่งเข้ามานั้นก็เห็นว่าไม่สู้สมควรนัก เพราะกระหม่อมฉัน
ไม่รู้จักเขาฉะฉาน เรือที่มาใหญ่เล็กอย่างไรจะไว้ใจได้หรือมิได้ก็วิตกอยู่
กระหม่อมฉันจึงได้มอบให้ท่านผู้หญิงกรรมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช
(๔) คุมออกมาถวาย และให้บ้านุ้ยและแจกโขนตามกำหนดที่กล่าว
นั้น เบียดหวั่นยังไม่ถึงเวลาแจกคอก แต่เห็นว่าเป็นครั้งคราวที่ควรแล้ว
ก็ถวายล่วงหน้าออกมาจะได้ทรงพระดำริใช้สอย ตามที่ทรงเห็นควร
และที่ชอยพระทัย

จดหมายมาฉะวันพุธแรมสิบสองค่ำเดือนเจ็ด ปีระกาตรัคก
ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๖๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ในพระราชหัตถ์ ฉบับที่ ๓

๑ เจ้าจอมมารดาเฮม ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
คือเจ้าคุณจอมมารดา กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

๒ บ้านุ้ย เจ้าจอมมารดาบ้านุ้ยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท เป็นธิดาเจ้าพระยานครพิงค์ และเป็นเจ้าจอมมารดาของ
พระองค์เจ้าบรมราช

๓ เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง มารดาชื่อนุเล็ก เป็นธิดา
 เจ้านครศรีธรรมราช ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ครั้นกรุงธนบุรี
 ครั้นพี่สาวซึ่งเป็นภรรยาเจ้าพระยานครพัฒน์ถึงแก่กรรม ชนหลวงตาก
 ออกพระโอรสประทานเจ้าจอมมารดาหนูเล็กแก่เจ้าพระยานครพัฒน์ เมื่อ
 เป็นอุปราชเมืองนคร โดยไม่ทรงทราบว่ามีความรัก ก็ประทานไปตามเสย
 จึงถือกันว่าเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเป็นลูกชนหลวงตาก เป็นแต่อ้าง
 ว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานครพัฒน์

๔ ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชน้อยกลาง เป็น
 หม่อมราชวงศ์ช่อหญิง นักกาเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนคร

ฉบับที่ ๔

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าบรมราช เจ้าอาว้เจ้าน้ำของกระ
หม่อมฉันให้ทราบ กรมหมื่นวิศุณนารักษ์ชายคัคณางค์ (๑) กับคุณ
ศรีสรีวงศ์ก็กลับมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อปลายเดือนเก้า พระยา
มนตรศรีวงศ์ แม่เฒ่า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (๒) ก็กลับ
เข้ามาด้วย คุณศรีสรีวงศ์แจ้งความว่า ได้ขึ้นไปเยี่ยมนครศรี
ธรรมราชเยี่ยมบ้านุ้ยและเจ้าพระยานคร และได้เยี่ยมศพท่านผู้หญิง
อิน (๓) เวลาหนึ่ง ส่งหม่อมมอ้ยใหญ่หม่อมมอ้ยเล็กแล้วก็กลับ
ลงเรือ แต่กรมวิศุณนารักษ์ชายคัคณางค์หาได้ขึ้นไปไม่ เพราะ
ต้องลงไปเมืองกลันตัน เมื่อเดือนแปดศักราชสามชั้วแรม พระยา
เสนานชิต พระภักคินชิต และสุนทรพระยาบริรักษ์ภูธรกับยัตร์หลาน
อิน ๆ มาถึงกรุงเทพมหานคร แจ้งความว่าเที่ยวลงมาลงเรือที่ท่าทอง
แต่หาทราบความว่าท่านผู้หญิงอินถึงแก่กรรมไม่ มาทราบายความที่
กรุงเทพมหานครเมื่อเรือกรมการเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาแจ้งความ
นั้น พระยาเสนานชิตนบคนกระหม่อมฉันเลอนท์ให้มียศ เหมือน
พระยาบริรักษ์ภูธร มีสร้อยเพิ่มเข้าว่า พระยาเสนานชิต สิทธิสาตรา
มหาสงคราม สยามรัชภักดิ์ พริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่า
ถิศักดิ์นา ๓๐๐๐ มีพานทองคำเครื่องในพร้อม ๑ คนโททองคำ ๑
กระโถนทองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนยศ
แดง ๑ เสื้อไหมเทศ ๑ เป็นเครื่องยศ และยกเมืองตะกั่วป่าให้เป็น

เมืองโท ให้เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่งเป็นเมืองขึ้น และได้ตั้งให้นาย
 เอี่ยมบุตรพระยาเสนาวิชิตเป็นพระวิชิตภักดี คริสฺวีสงคราม ปลัด
 เมืองตะกั่วป่า (๔) ให้นายสิงห์บุตรพระยาเสนาวิชิต เป็นพระเรือง
 ฤทธิรักษาราชการ ผู้ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า ให้นายสงวนบุตร
 พระยาเสนาวิชิต เป็นพระสุนทรภักดี ผู้ช่วยราชการในอากรคึก
 เมืองตะกั่วป่า และตั้งให้พระภักดีนุชิต ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้เป็น
 พระยาบริรักษ์ภรรยบรรลพภักดี เสนามาคย์ราชมนตรี ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา มีฉลากหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ประ
 คำทองคำ ๑ กระบี่ขี้ทอง ๑ สัปทนขี้คุดแดง ๑ เสื้อเข็มขาว ๑
 เป็นเครื่องยศ ให้นายจันทร์บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทองแก่
 กรรมาเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้นายพลาย
 น้อยพระภักดีนุชิต เป็นพระพลสงคราม เมืองพังงา และได้ตั้งให้
 นายอ่อนบุตรพระยาบริสุทธิโลหภูมิทรวิชัย เป็นพระบริสุทธิโลหภูมิทร
 ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วทุ่ง มีฉลากหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑
 ประคำทองคำ ๑ กระบี่ขี้ทอง ๑ สัปทนขี้คุดแดง ๑ เสื้อเข็มขาว
 ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายทองน้อยนายอ่อน เป็นหลวงพิทักษ์ทวีป
 ภูเก็ท ผู้ช่วยราชการเมืองภูเก็ท แต่เมืองภูเก็ทให้ยกมาขึ้นกรุงเทพ
 มหานคร เพราะพระยาภูเก็ท (๕) เขามีความชอบหาสิ่งของต่าง ๆ
 ส่งเข้ามามาก

ราชการในกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ มีแต่ด้วยเรื่องเมืองเขมร
 เกิดรบพุ่งยุ่งย้งกันมาก เป็นเหตุด้วยบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระ

หริภุญฐานมหาราชราชินี ที่ถึงแก่พิราลัยนั้นไม่มีความสมัครสมาน
 แก่กัน ต่างคนต่างจะชิงกันเป็นเจ้าเมืองเขมรต่อไป แต่พวกพ้อง
 ออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลาย
 ตำบล นักองคืวัดถานักองคืศิริวงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเดิม แล้วบัณฑิต
 หนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มหา
 อปราช กับพระยาเขมรก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองปัตตของ
 เมืองอุคงมีไชย ยี่ร้อยแต่องค์พระหริราชคณียไกรแก้วฟ้า (๖) กับ
 เจ้าผู้หญิง บัณฑิตกรุงเทพมหานครได้แต่งตั้งให้เจ้าพระยามุขมนตรี (๗)
 และพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (๘) ยกออกไปทางบก โดยทางเมือง
 พัตตของ และให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระ (ราช) เสนายก
 ออกไปทางเรือขึ้นเมืองกำปอต เพื่อจะให้ระงับการเมืองเขมรให้สงบ
 บัณฑิตการเรือนนั้นก็ยังไม่จบลง

พระเสนหามนตรี นำแขกเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช คุณคอก
 ไม่ทองเงินเข้ามาส่งตามกำหนด หนังสือของเสด็จฝักมาถึงกระหม่อม
 ฉันทนก็ได้รับทราบความแล้ว ข้าราชการเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร
 นั้น เห็นเสด็จก็อยากจะใคร่ทราบ แต่กระหม่อมฉันเสียใจนัก ด้วยบัน
 ราชตระกูลนมเควระหิราย ไม่มีข่าวที่ซึ่งเป็นมงคลควรจะถวายออกไป
 ถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข่าวไข้ข่าวตายบรรยายไม่ใคร่จะทัน ครั้น
 จะไม่กราบทูลถวายออกไป ก็เห็นว่าไม่ควร ด้วยท่านผู้ตายกลางท่าน
 ก็เป็นทนต์ของเสด็จ ลางท่านก็เป็นญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จ จึงจะ
 ต้องกราบทูลออกไปให้ทราบ ครึ่งก่อนได้ทูลแจ้งข่าวตายมาเพียงกรม

หลวงมหิศวรินทร์ (๙) ซึ่งสิ้นพระชนม์ในวันพุธขึ้นสามค่ำเดือนแปด และเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ (๑๐) ซึ่งถึงอนิจกรรมในวันอาทิตย์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ไต่กรายทูลไปก่อนนั้นลงวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ไต่ไปจากกรุงเทพมหานครในวันพุธขึ้นสิบค่ำเดือนแปด ครั้นวันศุกร์ขึ้นสิบสองค่ำเดือนแปด พระองค์เจ้ามณฑา (๑๑) ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสิ้นพระชนม์ลง เพราะพระโรคเก็บประชวรมานาน ได้ไว้พระศพในพระโกศตั้งไว้ที่ศาลาต้นสนใต้เดือนหนึ่งแล้ว ได้เชิญพระศพไปถวายเพลิงที่เมรุวัดบวรนิเวศในวันอาทิตย์แรมสี่ค่ำเดือนเก้า การเป็นเสร็จแล้ว ศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณก็ได้ชักไปเมรุวัดสระเกษเผาเสร็จแล้ว ได้เลื่อนที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี พริยพาหะ (๑๒) เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี พระยาปราจิณ (๑๓) เป็นพระยามหาอำมาตย์ ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นห้าค่ำเดือนเก้า พระองค์เจ้ามั่งคณเลิศ (๑๔) พี่ชายแม่เพยป่วยเป็นโรคลงรากในเวลาบ่าย อากาโรหมื่นกับกรมหมื่นนาคยาพิทักษ์แก้ไขไม่คลาย ครั้นเวลาบ่ายสองโมงก็ถึงชีพิตักษัย ได้ไว้ศพในโกศมณฑปตั้งไว้ที่ชานของเธอ ยังไม่ทันได้เผา ครั้นวันพฤหัสบดีขึ้นหนึ่งค่ำเดือนสิบ เวลาเช้า แม่เพย (๑๕) ใจอาเจียนเป็นโลหิตออกมาทางออกทางจมูกออกทางปากได้ตัวสัตว์ออกมาทั้งโลหิตตัวหนึ่ง มีอาการคล้ายตัวหนูขนาดเล็กหางเป็นสามแฉก แต่หมอยังแก้ไขก็ค่อยคลายมาโลหิตออกข้างเล็กน้อยางไปแล้ว ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำเดือนสิบ เวลากลางคืนเธอว่าค่อยสบายใจหาไปนอนหลับได้มาก ตั้งแต่สาม

ยามไปจนสามโมงเช้า ครั้นวันจันทร์ชนห้าค่ำเดือนสิบ ต้นชนอก
 เวลาสามโมงเช้า รับประทานอาหารได้ด้วยฝาชนาคใหญ่ แล้วนั่ง
 เล่นอยู่กับบุตรคนเล็ก (๑๖) ใดเป็นโลหิตออกมาแล้วก็เกิดเป็นโลหิต
 พลุ้งพล่านมากเป็นที่สลด ออกทั้งทางจมูกทางปาก หลายด้วยแก้ว
 กระษอกไม่มีขณะหายใจ พอโลหิตมากแล้วชีพจรทั้งตัวก็หยุดก็เคย
 ไม่ฟื้นเลย ได้รับประทานจิตรการไวศน์ในโกศ ตั้งไว้ที่คอกต้นสน
 แต่ตกแต่ทั้งก็เสียใหม่ให้งามก็ เพศานและยานประตยานหน้าต่างยึด
 ลายเงิน ฝาผนังก็กระคายลาย และตกแต่ทั้งสิ่งอันมากพอสมควร
 ครั้นจะยกขึ้นไปไว้บนพระมหาปราสาท เห็นว่าเก็ทขวางการพระราช
 พิธีไม่พอที่ แต่เท่านั้นก็ค้อยแล้ว ศพจะเอาไว้นานต่อเดือนสี่เดือนห้า
 จึงจะได้เผา ก็ยวันก็รับประทานทำบุญต่าง ๆ มีเทศนาและยังสกุ
 อยู่เนือง ๆ เมื่อวันพุธแรมสิบสามค่ำเดือนสิบ เจ้านายและคุณหม่อมต่าง
 วังมาถือน้ำแล้วเวะไปเยี่ยมศพ ได้ยินมนต์พระยังสกุคนละเล็กละน้อย
 เป็นพระสงฆ์ถึงหมื่นเศษ เจ้านายและข้าราชการในกรุงและหัวเมือง
 และเจ้าภานุนายชากรก็นำผ้าขาวและสิ่งของและเงินสิ่งเงินเฟื้องมาช่วย
 ในการศพก็เย็นอันมาก ที่ให้เป็นอนุเคราะห์แก่ชายจุฬาลงกรณ์ หญิง
 จันทรมณฑล ชายจาตุรนต์รศมี ชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ บุตรแม่เพยทั้ง
 สักมีบาง กระหม่อมฉันทิขอบขุขอบคุณท่านทั้งปวงครั้งนั้นนักหนา
 แม่เพยตายลงครั้น เมื่อศอกการก็ควรจะตายอยู่แล้ว ด้วยป่วยโรค
 นมาทั้งแต่เสาะเสาะมาถึงห้าปี ตั้งแต่ยมะแสงมา รักษาทั้งหลายหมอ
 หลายยาแล้วไม่หาย จึงเห็นว่าถึงคราวที่จะสิ้นอายุตายอยู่แล้ว อายุ

นัยน์ตาที่กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ท่านนั้น เหมือนกันกับชายมงคลเลิศ
 ซึ่งเป็นพี่ชาย ว่าโดยละเอียดไปกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มีอายุนับวันตั้ง
 แต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๖๓๘ วัน ชายมงคลเลิศมีอายุตั้งแต่วันเกิด
 จนวันตายได้ ๘๘๐๓ วัน แม่เพ็ญมีอายุตั้งแต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๘๒๓
 วัน มากกว่ากรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ๒๘๔ วัน มากกว่าชายมงคลเลิศ
 ๒๐ วัน ชายมงคลเลิศนั้นได้รับประทานชักไปเผาเสียที่เมรุวัดขวรรณเวศ
 ในวันอาทิตย์แรมสามค่ำเดือนสิบ แล้วเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (๑๗) เมื่อวัน
 จันทร์แรมสองค่ำเดือนสิบเช้า ได้ไปตามกระหม่อมฉันทอศกจันท
 ขวรรณเวศ ที่แก้มเธอข้างขวาเป็นเม็ดขึ้นมาแต่เมื่อไรไม่ทราบ เธอ
 สำคัญว่าเป็นสิ่ว เธอบีบคั้นอาการทั้งบีบสิ่วก็ให้ปวดอีกเสียววมตั้งแต่หน้า
 คลอกลงมาถึงหน้าถึงท้อง กรมนรนาชิตเสด็จไปประทานยารักษา ครั้น
 อาการไม่ถอย ใช้น้ำหมอย่างพระสงฆ์บ้าง กินและทาแก้ไข้ไปหลาย
 หมอที่บวมนั้นค่อยย่อกลง ครั้นวันอาทิตย์แรมแปดค่ำเดือนสิบเช้าเวลา
 กลางคืน พิชยวรรณโรคนั้นกลับเข้าทำข้างใน ให้จุกเสียดคืบคองจระ
 บัสดาวะมาจนวันอังคารแรมสิบค่ำเดือนสิบเช้าเวลาสี่โมงเช้าก็สิ้นชีวิต
 กระหม่อมฉันทได้ขึ้นไปอาบนํ้าศพ แล้วได้รับประทานจัดไว้ศพในโกศตั้ง
 ไว้ที่บ้านของเธอ พระองค์เจ้านิลวดีดา (๑๘) เจ้าน้ำของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์
 นั้น ประสูติมาสามสี่เดือนเศษแล้ว หมอว่าเป็นพระโรคจิตลี้ดง จนถึง
 บวมทั้งพระองค์ ครั้นวันเสาร์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนสิบสอง เวลาทุ่มหนึ่งกับ
 หกบาทก็สิ้นพระชนม์ เมื่อเวลาสิ้นพระชนมนั้นกระหม่อมฉันทไม่อยู่ ไป

ทอดกฐินที่เมืองเพชรบุรี ไต่ส่งกรมวรจักร (๓๘) ไว้ให้ไปสงวน้ำแทน แล้วจักไว้พระศพอยู่แห่งเดียวกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่ต้องไว้พระศพในพระโกศมณฑป (๒๐) เพราะลองโกศไม่มีแล้ว ไปอยู่ที่กรมหลวงมหิศวรินทร์ ๑ อยู่ที่แม่เพย ๑ อยู่ที่เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ๑ อยู่ที่ศพองค์สมเด็จพระท้าวธรรมมหาราชอิศราธิเบศเมืองเขมร ๑ จักส่งออกมาที่ท่านผู้หญิงอื่น ๑ ผู้มีบรรดาศักดิ์ตายมานานัก ผ่อนปรนไม่ทันเป็นความพอใจ

วันอังคารขึ้นสามค่ำเดือนสิบสอง นางแพมวราภัยยังเยาว์ลักษณะและภักตร์พิไลพรรณ และเกษนสันตโสภาคย์ และมณีนาคมานพนั้น คลอขยตร์เป็นหญิงออกแล้ว ธรรมด (รก) ไม่ออกตั้งแต่เวลาห้าทุ่ม หกขยตร์ไป 'หมอแก' ไขหลายหมอแล้วก็ไม่ออก ครั้นเวลาเจ็ดทุ่มก็ตั้งหอยคางตั้ง ครั้นเวลาสามยามหมอบวัดเล (๒๑) อเมริกันเข้าชัก ธรรมด (รก) ออกได้ แต่เมื่อนั้นอาการหนักชีพจรอ่อนเลี้ยวแล้วแกไม่ฟื้น ครั้นเวลาสามยามลี้ภัยที่ขาดใจตาย ได้ให้เอาศพไปฝังไว้วัดสมอราย (๒๒) แต่บัดนั้นยังคิอยู่

วังหน้าเดี๋ยวนี้ท่านประจวบมาแต่เดือนเก้าข้างขึ้น ตั้งแต่วันศุกร์ขึ้นสามค่ำเดือนเก้ามาไม่ได้เสด็จออกเลย ไม่ได้เสด็จไปไหนเลย ท่านบอกอาการว่าประชวรพระโรคลม ให้วิงเวียนและลมจับเนื่อง ๆ แต่คนทั้งปวงเชื่อว่าท่านประชวรอย่างอื่น ถึงว่าประชวรอยู่นานถึงนี้ก็ไม่มิใครไปเฝ้าเยี่ยมประชวรเลย เพราะรู้ว่าถึงไปก็ไม่ได้เฝ้า การงานอันใดในวังนี้จะเพทุกลก็ไม่ไ้หมด ท่านเสด็จอยู่แต่ขณกึ่งไม่ได้ลง

มาข้างล่างเลยสามเดือนเศษมาแล้ว กระหม่อมฉันจะขอไปเยี่ยม ก็ให้
 มาห้ามเสียว่าอย่าให้ไป กลัวคนจะลือว่าประสวรมาก ครั้นมาเมื่อ
 วันเจ้าฟ้าอิศราพงศ์สิ้นชีวิตลง กระหม่อมฉันเห็นว่าการอาบนํ้าศพ และ
 จักการไว้ศพเป็นหน้าที่ของท่าน แต่เห็นว่าท่านจะไม่เสด็จไปได้ กระหม่อม
 ฉันจึงไปแทน วันนั้นกระหม่อมฉันไปทอดกฐินก่อน แล้วจึงมาแระ
 จอกเรือเข้าที่พระตำหนักน้ำในพระบวรราชวัง ท่านทราบเข้าจึงให้หนูคู่
 ลงมารับกระหม่อมฉัน แล้วว่าให้เชิญกระหม่อมฉันเข้าไปเยี่ยมท่านก่อน
 ท่านรำลึกถึงนัก กระหม่อมฉันก็เข้าไปเยี่ยม เห็นอาการท่านก็คล้าย
 กับปกติ แข็งแรงคืออยู่ไม่โซมซูบผอมดอก เห็นเป็นผิดปกติที่ฉนั้นชด
 มากอยู่เท่านั้น แต่ท่านบอกอาการว่าเป็นลมจับเนื่อง ๆ จะไปข้างไหน
 ก็จะไปได้ แต่กลัวจะไปลมจับล้มลง กลัวคนจะตื่นเอิกเกริกไป
 วันนั้นกระหม่อมฉันเห็นแต่ท่านนึกพินเส่นหลายครั้ง พินเส่นขวกโตทั้ง
 อยู่ที่นั่งที่เดียว ขยี้ไล่ลงในนํ้า ผ้าขาวชุบเช็ดที่สูก้นเนื่อง ๆ วันนั้นท่าน
 ว่าขอให้หมอยาข้างวังหลวงขึ้นไปชุมนุมปรึกษา ใครจะคิดอ่านถวายยา
 ได้บ้าง เจ้ากรมปลัดกรมหมอวังหลวงขึ้นไปชุมนุมปรึกษา คิดอ่านจะ
 ถวายยาคนละขนานสองขนาน คิดไปต่าง ๆ ยาที่คิดนั้นหมอวังหน้าว่า
 ยาอย่างนั้นเคยถวายเสียแล้วหมดไม่ชอบพระโรค หมอก็ต้องเลิกกลับมา
 ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มายบอกอาการว่า พระอาการนั้นมากไป
 เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ หมอไทยแก้มานานแล้ว อาการก็ไม่คลาย
 จะขอให้หมอจีนถวายยาเป็นพระโอสถต่อไป กระหม่อมฉันคิดว่าถ้า

พระโรคท่านไม่เป็นเช่นอาการท่านบอก เป็นเช่นเขาลือจริง หมอจีน
ถวายเห็นจะชอบพระโรค

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (๒๓) ก็ป่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระยา
นคร ลมจับล้มลงแล้วก็เสียบำพระชาย ตั้งแต่วันเสาร์ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
เดือนเก้ามา เธอใช้ยาของเธอรักษาตัวเธอเองบ้าง หมอกัมเบล (๒๔)
ให้ยาบ้าง แต่บัดนี้อาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็นว่า
ไม่ดีกว่าเจ้าพระยามากนัก ดีกว่าเจ้าพระยาจนกระทั่งโตไม่ถึง
โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่

พระองค์เจ้าดวงจันทร์ตั้งแต่เดือนเก้ามาจนเดือนสิบประชวรมาก
เป็นพระโรคบิดตกพระโลหิตพระเสมหะ กระหม่อมฉันให้ท้าวสมศักดิ์
(๒๕) ขึ้นไปเยี่ยม เพราะที่นอนอาการไม่ได้ ভাল ท่าน บอกลงมาว่า ครั้น
ท่านจะยังไม่สิ้นพระชนม์ ท่านคงจะหาย ครั้นเมื่อวันพุธแรมสี่ค่ำเดือน
สิบเอ็ด ท่านเสด็จลงมาหากระหม่อมฉัน ตรัสบอกว่าท่านหายประชวรแล้ว
เมื่อวันอาข่าศเพ็จเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ท่านก็เสด็จไปได้ แต่พระองค์เจ้า
คารา (๒๖) นั้นกระหม่อมฉันวิตกอยู่ ด้วยท่านก็ทรงโทรมชুবวมมา
นานแล้ว ครั้นท่านพบใครท่านก็ทรงกรรแสงรำไป ประชวรลงวันละ
สองครั้งสามครั้ง อุตสาหัสพาหลานเสด็จลงมาหากระหม่อมฉันวันหนึ่ง
การต่อไปจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบเลย

ชายศรีสิทธิธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาและญาติพี่น้องอื่น ๆ
พวกเมืองนครศรีธรรมราชก็อยู่เย็นเป็นสุขโดยมาก ไม่ป่วยไข้อันใดนัก
แต่ขั้วมารดาศรีสิทธิธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาป่วยเป็นวรรณโรค

เนื่อง ๆ หายไปคราวหนึ่ง แล้วก็กลับเป็นอีก แต่ไม่ขึ้นที่สลักสำคัญออก
เห็นจะเป็นโทษโลหิตและน้ำเหลืองเสียจะต้องรูด้ายใหญ่ ๆ เสียสักคราว
เห็นจะปกติก็ไปคอก ไม่สู้อะไรนัก หน (๒๗) บุตรเจ้าพระยามหา
ศิริธรรมนั้น เป็นเหตุอย่างไรไม่ทราบ สิ่งของในเฝ้าเรือนจำนำเขาเสียหมด
ของไปตกอยู่ที่ผู้รับจำนำราคาถึง ๓๕ ชั่ง แต่ยักความอยู่ เมื่อไธญาติ
พี่น้องจะเข้ามาถือน้ำหรือรับเบี้ยหวัดจะไปพักที่เรือนแล้ว ก็ไปเยี่ยมเขา
มาเรียงรายไว้ ครั้นพวกนั้นไปแล้วก็ให้ข้าวนไปคืนผู้รับจำนำ ภายหลัง
ท่านผู้หญิงเบญม (๒๘) สบายทราบดีว่าเป็นดังนั้น ก็เข้ามาชำระกัน
ต้นเหตุที่จะได้ทราบนั้นเพราะเกิดความเพราะเขาทั้งหนึ่งสือกกล่าวโทษ
หม่อมเจ้าบรรจง (๒๙) ว่าชุกชอนเป็นหนี้สินมาก และหนุไปสมคบกับ
หม่อมเจ้าบรรจง ด้วยนับถือกันว่าเป็นญาติข้างคุณตาน (๓๐) กรมหมื่น
สุรินทรรักษ์ หม่อมเจ้าบรรจงเที่ยวหลอกลวงช่างโน้นช่างนี้ เขางาน
และสิ่งของเขาไป คิดเป็นเงินถึง ๔๘ ชั่ง ต้องจำไว้ เร่งเงินให้เขาก็
ไม่ได้ กระหม่อมฉันจึงได้หักเอาเบี้ยหวัดหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุรินท
รรักษ์ไว้ทั้งกรม ใช้หนี้เสีย แล้วตัวหม่อมเจ้าบรรจงก็ไล่ไปเสียจากวังแล้ว
แต่หนุนั้นเขาทำไว้ในตัวของเขาเอง หมดไปในทรัพย์เขาเอง ไม่ได้
เป็นหนี้ใคร กระหม่อมฉันก็นั่งอยู่

ในภายหลังแต่หญิงสุขมาลมารศรี บุตรสำคัญเกิดแล้วขึ้นมา
กระหม่อมฉันมีบุตรอีก ๓ คน คือ บุตรหญิงชื่อ นาวิรัตน ออกเมื่อ
วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนหก มารดาชอทองคำเป็นลาว ๓ คือ บุตร
ชอไชยยานุชิตเป็นบุตรที่ ๗ ของเตียง ออกเมื่อวันอังคารแรมหกค่ำ

เดือนเกา ๓ คือหญิงเสกนของยงเขาวลัทธิ ออกเมื่อน้องการขึ้น
สามคำเดือนสิบสอง จะไปชื่อว่าบรรจบเบญจมา ๓ บุตรกระหม่อมฉันมี
อยู่บัดนี้ ชาย ๒๔ หญิง ๒๓ รวมเป็น ๔๕ คน อยู่ค้อยู่หมกไม่ป่วยไข้

การศพท่านผู้หญิงอินนั้น กระหม่อมฉันได้สั่งให้เจ้าพนักงาน
คุมโกศออกมา ก็ให้เงินสิบชั่ง ไครสังเค็ดเจ็ดสำหรับ มอบให้
มาแก่พระเสนทามนตรีด้วยแล้ว

จดหมายมาฉวันพอ แรมสามค่ำ เดือนสิบสอง ปีระกาตรีศก
ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๘๔๓ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถ์ ฉบับที่ ๔

๑ ชายศักดิ์วงศ์ พระเจ้าลูกยาเธอ คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ประสูติเมื่อปลาย ป.ศ. ๒๓๘๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๒

๒ พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (เสื่อ) เป็นข้าหลวงเดิมใน
รัชกาลที่ ๔

๓ ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยานครนัยคนเมือง เป็นธิดา
พระยาพินาศอัคริ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง
คำรัสเรียกว่า พี่อิน แง้งอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ

๔ นายเอี่ยม บุตรพระยาเสนาวิชิต (นุช) ถึงรัชกาลที่ ๕
ไปเป็นพระยาเสนาวิชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๕ พระยาภูเก็จ (ทัต) ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาวิชิต
สงคราม จางวางเมืองภูเก็ต

๖ องค์พระทิวราชคณีย คือสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุง
กัมพูชา สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

๗ เจ้าพระยาชุมมนตรีย (เกษ) บุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์
สิงหเสนี)

๘ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว) เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาล
ที่ ๔

๙ กรมหลวงมหิศวรินทราธิราช พระเจ้าลูกยาเธอรัชกาลที่ ๒
ทรงพระนามพระองค์เจ้าโต ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อยกุน พ.ศ. ๒๓๔๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

๑๐ เจ้าพระยาธรรมา (เสื่อ) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)

๑๑ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓
ประสูติเมื่อขจร พ.ศ. ๒๓๓๓

๑๒ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยา
สุธรรมมนตรี

๑๓ พระยาปราจีน (ถมั) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) ถึง
รัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาธรรมา

๑๔ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ พระองค์เจ้าทรงตั้ง ในกรมหมื่น
มัทยาพิทักษ์

๑๕ คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

๓๖ คชสีมเต็ญเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๓๗ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ
พระองค์เจ้าคาราวดี ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นพระ
มารดา

๓๘ พระองค์เจ้านิลวัฒนา มักเรียกกันว่า พระองค์ดา ลูกเธอ
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ประสูติเมื่อขลุ พ.ศ. ๒๓๓๖
เจ้าน้องร่วมเจ้าจอมมารดากับพระองค์เจ้าคาราวดี

๓๙ กรมวรจักร พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระนาม
พระองค์เจ้าปราโมช ประสูติขลุ พ.ศ. ๒๓๕๙ เป็นกรมหมื่นแล้ว
เลื่อนขึ้นเป็นกรมขุนวรจักรธรานุภาพในรัชกาลที่ ๕ สิ้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕

๔๐ พระโกศมณฑปที่ตำหนัก คือพระโกศหุ้มผ้าขาว อย่าง
ที่ทรงพระศพพระองค์เจ้าวิ้งหน้าและพระองค์เจ้าทั้งในชั้นหลัง พระโกศ
ที่ประกอบเป็นมณฑปเวลานั้นยังไม่ได้สร้าง

๔๑ หมอขบริศเล เป็นพวกมิชันนารีเข้ามาอยู่แต่ในรัชกาลที่ ๓
ตั้งบ้านเรือนและโรงพิมพ์อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ริมเขมวชิษ
ประสิทธิ์ ตายในรัชกาลที่ ๕

๔๒ วัดสมอรายเป็นนามเดิมของวัดราชาธิวาส

๔๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาล
ที่ ๒ ทรงพระนามพระองค์เจ้านวม ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ
ขลุ พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อขลุ พ.ศ. ๒๔๑๔

๒๔ หมอแก้วเบล เป็นชาติสีกอก เข้ามาอยู่เป็นแพทย์ประจำ
สถานกงสุลอังกฤษ

๒๕ ท้าวสมศักดิ์ (นก)

๒๖ พระองค์เจ้าคารา ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุร-
สิงหนาท เป็นพระมารดาเจ้าฟ้าอิศราพงศ์

๒๗ หนู บุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม คนโตกับหนู

๒๘ ท่านผู้หญิงเปี่ยม ภรรยาพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต)
เป็นนิทาสแม่เจ้าพระยาองค์ใหญ่

๒๙ หม่อมเจ้าบรรจง ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์

๓๐ คุณตานี เจ้าจอมมารดากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นนิทา
เจ้าพระยามหาเสนา บุณนาค แต่เจ้าคุณนวลมิได้เป็นมารดา

ฉบับที่ ๕

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาวาสเจ้าหน้าของ
กรมหม่อมฉันให้ทราบ ด้วยหนังสือรับสั่งของเสด็จไปทูลให้ชนหมื่นชาว
อริยมา ถิ่นมานั้น ได้มาถึงมือกรมหม่อมฉันเมื่อวันอาทิตย์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
เดือนแปดชวราสาช ความได้อ่านทราบแล้ว กรมหม่อมฉันคิดด้วยเกล้าฯ
ว่าเสด็จประพวรครั้ง ประพวรพระโรคใหญ่พระโรคมาก พระชนม์
พรรษาแก่มาแล้ว จะเสด็จไป ๆ มา ๆ ในกลางทะเลกรมหม่อมฉันก็
วิตกมากนัก ซึ่งว่าจะเชิญข้าน้อยเข้ามาด้วยนั้น ข้าน้อยก็ออกมาจากกรุง
อยู่เมืองนครศรีธรรมราชแต่อายุ ๕๓ - ๕๔ บกยังบ่นว่ากลัวทะเลนัก แต่
ข้าน้อยอยู่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาเลยถึง ๕๕ ปีมาแล้ว อายุ
ข้าน้อยก็ถึง ๘๘ นับว่า ๘๘ ปีมาแล้ว ถ้ามีสติอยู่ไม่หลงใหลก็จะไม่ยอมมา
ถ้าหลงใหลพินเพื่อนจะพามาไว้ร้อนไว้ ก็เป็นวิตถกนัก พระองค์
ของเสด็จนั้นเพราะเป็นเจ้าเป็นนาย อย่างไร ๆ เมื่อสิ้นความวิตกความ
ประสงค์แล้ว ก็ควรจะต้องเสด็จกลับคืนมายังกรุงเทพมหานครให้ได้
ก็ถ้าเสด็จกลับมาแล้วให้การเป็นเสร็จแต่ครั้งหนึ่งคราวเดียวได้ ก็เป็นที่
ก็ถ้ากลับมีพระประสงค์จะให้ไปส่งเสด็จอีก แล้วรับเสด็จอีกเป็นหลาย
ครั้งหลายคราว กรมหม่อมฉันวิตกนัก เพราะข้าน้อยก็ชราภาพแล้ว
เสด็จก็เจริญพระชนมายุมากแล้วก็ประพวรอยู่ด้วย ก็ถ้าเสด็จทรงพระลัก
ถึงกรมหม่อมฉัน ๆ นึกว่าในกลางเดือนเก้าหรือแรมเดือน ตัวกรมหม่อม
ฉันจะลงไปเฝ้าเสด็จเอง แต่จะขอเฝ้าเพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช

จะให้ มีผู้ ไปรับเสด็จลงมาพบกระหม่อมฉัน เพราะจะขึ้นไปเฝ้าให้ ถึง
เมืองนครศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่ความลำบากแก่เจ้า
พระยานครและกรมการไพร่ข้าราชการทั้งปวงนั้นไป กระหม่อมฉันจะ
หยุดเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจะให้ชายศรีสิทธิ
ธงไชย หนึ่งร้อยไทยเทพกัญญาตรกับมารดาไปเฝ้าถึงที่ประทับ และ
เยี่ยมเยียนบ้านนัย และญาติพี่น้องแล้วกลับลงมาเรือ ถ้าจะเสด็จมาให้
กระหม่อมฉันเฝ้าได้ ก็จะได้เสด็จมาด้วย เมื่อเสด็จมาพบกับกระหม่อม
ฉันแล้ว กระหม่อมฉันจะได้กราบทูลปรึกษาหารือการให้ถนัด ก็ถ้ามี
พระประสงค์จะเสด็จกลับมากองทัพ ฯ ให้ได้ ก็จะได้เสด็จกลับมาพร้อม
กับกระหม่อมฉันทีเดียว เป็นพระเกียรติยศสมควรเหมือนเมื่อเวลาแรก
เสด็จออกไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้าจะยังไม่เสด็จกลับ ก็จะได้
ให้ไปส่งเสด็จกลับไปอยู่กับบ้านนัย ไม่ต้องเสด็จเข้ามาเยี่ยมกระหม่อม
ฉันให้ลำบากถึงกรุงเทพ ฯ เลย

พระองค์เจ้าคุณภัก (๓) สิ้นพระชนม์แล้วแต่วันศุกร์แรมสิบค่ำ
เดือนแปดบุรพสาธ พระศพเชิญไปไว้ ที่วังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ยินว่า
จะได้ถวายพระเพลิงต่อเดือนเก้า การทั้งปวงเป็นการในพระบรมราชวัง
หนึ่งหม่อมเจ้าช่อมในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรียัช ซึ่งภายหลังมาได้เลื่อน
เป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ บวชโรคหัดมานานแล้ว ในเย็นตั้งแต่เดือนหก
มาช่วยหนักถึงชีพตกษัยเสียแล้ว เมื่อวันพุธแรมหกค่ำเดือนแปด
อุตราสาธ จะได้ปลงศพในเดือนเก้าหรือเดือนสิบ

จดหมายมาณเดือนแปด ขัณฑ์เขมรจศก ศักราช ๑๒๒๕

๔๕

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๕

๑ พระองค์เจ้าคุณคึกฤทธิ์อินทรมหาสุรสิงหนาท
ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อยชวต พ.ศ. ๒๓๓๕

ฉบับที่ ๒

จดหมายมายังพระยาวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรีให้ทราบ ด้วย
มีคนข้าพเจ้ามีเรือกลไฟขึ้นใหม่อีกลำหนึ่ง ให้ชื่อว่า บรมราชวรฤทธิ (๑)
มีกำลังร้อยแรงม้า เกือบสองร้อย ข้าพเจ้าจะไต่ลงเรือไปเล่นเล่นใน
ทะเลตามลมอากาศพอสบาย ไม่อยากจะขึ้นบ้านขึ้นเมืองใด ไม่อยาก
ไต่ของถวายและอะไร ๆ ของผู้ใดออก เพราะท่านทั้งปวงไต่เสียของ
ถวายมานานแล้ว อนึ่งเมื่อวันอาทิตย์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนแปดอศวิสาข
ข้าพเจ้าไต่รับหนังสือของพระองค์เจ้าบรมราช มีมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๓
ความว่าท่านมีพระประสงค์จะเสด็จมากรุงเทพ ฯ จะใคร่พบข้าพเจ้า ขอ
ให้จัดเรือกลไฟไปรับ ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เจ้าบรมราชก็เจริญพระชนมายุ
มาก แล้วก็ประจวบด้วย จะเสด็จมาในทะเลลำยานัก ข้าพเจ้าวิตก
อยู่ เมื่อท่านทรงระลึกถึงจะใคร่พบข้าพเจ้าแล้ว ในกลางเดือนเก้าหรือ
แรมอ่อน ๆ ข้าพเจ้าจะไปทอดเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช
จะใช้ชายศิริสิทธิของไชย หึงอรไทยเทพกัญญา บุตรก็มารดาและ
ญาติขึ้นไปเฝ้าแต่เวลาเช้าถึงพระองค์ท่าน และเยี่ยมเยียนบ้านญาติและ
ญาติอื่น ๆ แล้วไปนมัสการพระมหาธาตุ เวลาบ่ายแล้วจะได้กลับมาลง
เรือวันนั้น ให้พระยาวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี จัดเรือ จัดช้างวอ
ช้างกุ่มมารับในเวลาเช้า ถ้าพระองค์เจ้าบรมราชจะใคร่เสด็จลงมาพบ
ข้าพเจ้าที่เรือ ก็ให้พระยาวิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี ช่วยกันประคอง
ประคองรับเสด็จส่งเสด็จ ให้ท่านเสด็จมาโดยสบายตามพระประสงค์เถิด

จริงอย่าได้ปลุกพลับพลาผาเลื่อนและจัดการอื่น ๆ นอกจากการที่วันไชย
ข้าพเจ้าไม่ขึ้นบ้านขึ้นเมืองแล้ว เพราะจะขึ้นไปถึงที่ประทับเมืองนคร
ศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้าพระยานคร
และกรมการ และไพร่ใช้ราชการนั้นไป

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๒

๓. เรือพระที่นั่งบรมราชวรฤทธิ เข้าใจว่าลำเดียวกับที่ (เปลี่ยน
นาม) ปรากฏภายหลังว่า เรือพระที่นั่งอัครราชวรเดช เป็นเรือกลไฟ
๒ ปล่อง

พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ฉนกร)

เมื่อครั้งกรุงเก่า ในแผ่นดินเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสวยราชสมบัติ พระยาราชสุภาวดีมาเป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช โปรดให้หลวงนายสิทธินายเวรมหาคเล็ก^(๑) มาเป็นพระปลัดเมืองนคร ฯ ภายหลังพระยานครศรีธรรมราชถอยพระที่นั่งกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ถอดจากเจ้าเมือง เวลากรุงเก่าเสียแก่พระน่านหม้าเจ้าเมืองไม่ มีแต่พระปลัดเป็นผู้รักษาราชการเมือง จึงตั้งทวชนเป็นเจ้านคร ยกกองทัพไปตีเมืองชุมพร, เมืองปัตตานี, ไซยา, หลังสวน, กระ, ระนอง, ตะกั่วทุ่ง, ตะกั่วป่า, พังงา, เมืองพัทลุง, สงขลา, ตานี, หนองจิก, เทพา, ยะหริ่ง, เมืองไทร, ปลีค, สัตต, ภูเก็ต, รวมทั้งเมืองตรัง, กระบี่, กาญจนดิษฐ์, มาชนเจ้านคร เจ้านครทั้งเข่นชมนม ๑ ไม่ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ ^(๒)

(๑) หลวงสิทธินายเวรคนนี้ เข้าใจว่าชื่อ หนู ด้วยมีในคาถาประกาศพิธีตรุษเมืองนคร ใช้คำว่า มุสิก ในที่ชานนามเมื่อเป็นเจ้านคร ฯ เห็นจะเป็นเชื้อชาาราชการเก่าในเมืองนครศรีธรรมราช

(๒) ชื่อหัวเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ไม่ถูกต้องตามจริง ด้วยเป็นเมืองที่ตั้งหลังกรุงเจ้านครหลายเมือง และที่ระบุแน่นอน เมืองไทรและเมืองตานีคงเป็นอิสระเหมือนกัน มิได้ขึ้นนครศรีธรรมราช ครั้นเจ้านคร

เมื่อบุคคลเอกศกฺขุสักราช ๑๑๓๓ เจ้ากรุงธนบุรีมีอำนาจแต่งตั้ง
ให้พระยาจักรี (แขก) ๑ พระยาบมราช ๑ พระยาศรีพิพัฒน์ ๑
พระยาเพชรบุรี ๑ ยกกองทัพมาตั้งชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช แม่ทัพ
ทั้งปวงต่างก็ยกไปแล้ว ภายหลังทรงเห็นว่ากองทัพที่ยกไปอ่อนแอ
พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกกองทัพหลวงหนุนออกมาตี เมืองชุมพร, เมือง
ไชยา, แดกเป็นลำดับ เจ้านครให้อุปราชตั้งค่ายต่อสู้ที่ท่าหมาก ๑
ค่าย คลองปากนคร ๑ ค่าย คลองศาลาสำหน้า (คือปากพญา) ๑
ค่าย กองทัพกรุงธนที่ยกมาตีแตก หลวงสงขลา (วิเชียร) พา
เจ้านครกับครอบครัวอพยพหนีไปอยู่เมืองตานี พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยก
กองทัพเข้าเมืองนครศรีธรรมราช ดำรัสให้พระยาจักรี พระยาพิไชยราชา
ยกกองทัพเรือติดตามเจ้านครไป

ฝ่ายพระยาตานีเกรงพระเดชานุภาพ ก็จับเจ้านครและครอบครัว
ส่งมาถวายแต่โดยดี

ขณะนั้นโปรดให้ต่อเรือรบขนทนัน ๑๐๐ ลำเศษ และพระราชทาน
พระราชทรัพย์ให้ข้าราชการทั้งปวงทำการสถาปนาซ่อมแปลงพระอาราม
ที่เมืองนครศรีธรรมราชชนหลายอาราม

ครั้นทรงจัดการบ้านเมืองเสร็จแล้ว ก็เสด็จยกทัพกลับกรุงธนบุรี
และให้เชิญพระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชมาจนจำลองไว้ที่กรุง
ธนบุรีด้วยทั้งรบ ครั้นแล้วจึงเชิญต้นฉะบับมาส่งไว้อย่างเดิม

แต่ตัวเจ้านครกับครอบครัวนั้น เมื่อเลิกทัพกลับมาก็เข้ามา
ยังกรุงธนบุรีด้วย แต่ทรงพระราชดำริว่า เจ้านครไม่มีความผิดต่อ

พระองค์ ซึ่งไกรยพุงกันก็เพราะต่างคนถือว่าตัวเป็นใหญ่ จะลงเห็นว่า
เจ้านครเป็นขบถนั้นไม่ได้ จึงโปรดพระราชทานให้พันโท ให้รับพระ
ราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่เป็นข้าราชการในกรุงเทพ ฯ ต่อไป

แล้วโปรดให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้าวรสารวิวงศ์ อยู่ครองเมือง
นครศรีธรรมราชได้ ๗ ปี เจ้าวรสารวิวงศ์ถึงแก่พิราลัยทมิเมืองนคร
ศรีธรรมราช เมื่อบวกอัฐิ กุลศักราช ๑๑๓๘ ฝ่ายเจ้านครเข้ามา
อยู่ในกรุงธนบุรี ได้รับราชการตามเสด็จไปทัฬหี เจ้ากรุงธนบุรี
ไว้วางพระทัยในเจ้านคร จึงให้เจ้านครกลับไปครองเมืองนคร
ศรีธรรมราชเมื่อบวกอัฐิ กุลศักราช ๑๑๓๘ ได้รับสมัญญ
เป็นพระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าฉันทสิมา^(๑) มีเกียรติยศเสมอเจ้า

(๑) เรื่อง พระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งเจ้านครเป็นเจ้าประเทศราช
ข้างเหนือในสารตราอีกข้อ ๑ ว่า ได้ถวายธิดาทำราชการ เสด็จตามนมัสพระ
ราชโอรส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวิจารณ์ว่า
ท่านองพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงปรารภเรื่องตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้งตั้ง
ความมุ่งหมาย ดูเหมือนตั้งพระทัยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ลูกเธอ
องค์ ๑ ครองกรุงกัมพูชา ให้เจ้าทัตพงศ์ลูกเธอ ซึ่งภายหลังเป็นพระ
วงศ์นรินทร์ ซึ่งเป็นหลานเจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วน
กรุงธนบุรีนั้นจะมอบราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าสุพันธุ์ที่เรียกว่า เจ้า
ฟ้าเหม็น ด้วยเป็นพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
ด้วยเหตุนี้ จึงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชไว้

ประเทศราช ทั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนคร
ใต้คล้ายกรุงธนบุรี ที่ว่าราชการเมืองนครของเดิม เรียกว่าท้อง
พระโรง ซึ่งก่อด้วยอิฐอยู่หลังศาลากลางจังหวัดทุกวันนี้^(๑)

เจ้านครมีหม่อมชื่อนทองเห่นยว เป็นบุตรสาวเงินปาก เงินปากเป็น
พี่จนยว เงิน ๒ คนพี่น้องเป็นเศรษฐีมั่งมีมาก ศพเงินปากฝังอยู่ที่
ริมคลองที่จะไปท่าแพ เรียกว่า กัง ทุกวันนี้ เจ้านครมีภิกษุด้วยหม่อม
ทองเห่นยว ๒ คน ชื่อ คุณชุ่ม ๑ คุณปราง ๑ แลเจ้านครมีบุตร
ด้วยภรรยาอื่น คือ ชื่อหม่อมทองอยู่ ๑ พระกำแพง ๑ แม่ม่วง ๑

คุณชุ่มได้เป็นภรรยาเจ้าพม่น เจ้าพม่นนี้เป็นบุตรปลัด มีพี่
สาวคน ๑ ชื่อคุณชี่ คุณชี่ไม่มีสามี มารดานั้นเรียกว่า คุณหญิง ๆ
สร้างวัดพระศรี คุณชี่สร้างวัดแจ้ง ที่อยู่ตำบลท่าวังเคียน คุณปราง
นั้น เมื่อเจ้านครเข้าไปถูกกักอยู่กรุงเทพ ฯ ได้ถวายเป็นพระสนม
เจ้ากรุงธนบุรี^(๒)

(๑) ดึกหลังน้าพเจ้าได้เคยเห็น เป็นดึกเด็ก ๆ ทำค้าง ตั้งดึก
ว่ามิใช่ท้องพระโรง และเป็นของสร้างที่หลัง อาจสร้างตรงที่ท้อง
พระโรงเจ้านคร จึงเคยเรียกว่าท้องพระโรง ครั้นเจ้านครนั้น แม้ ใน
กรุงธนบุรีท้องพระโรงก็ยังไม่เป็นดึก (ด.ร.)

(๒) ชื่อลูกเมียเจ้านครไม่เคยปรากฏชัดเจนในท้องถิ่น ในบัญชี
ขาดคุณนิมพี่คุณปรางไปคน ๑ คุณนิมนั้นที่บิดาได้ถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี
ได้เป็นพระสนมเอก ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า เทียบที่กรม
บริวารกัณฑ์ศรีสุธารักษ์ มีลูกเธอ ๒ องค์ ชื่อเจ้าทักษิณ ภายหลังได้

ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ได้เสด็จเถลิง
ถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชดำริว่า ที่เจ้ากรุงธนบุรียกเจ้านคร
ขึ้นเป็นพระเจ้าประเทศราชนั้น เป็นการเหลือเกินไป จึงโปรดให้ลค
ขรรคาคักกิลงเป็นเจ้าพระยาบวร และให้ลคตำแหน่งเสนาบดีเมืองนคร
ลงเป็นกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ และให้ยกเมืองสงขลาซึ่งชน
เมืองนครอยู่ในครั้งนั้นเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ด้วย

ต่อมาเจ้านครศรีธรรมราชแก่ชราว่าราชการบ้านเมืองพินทุไป
เจ้าพัฒน์บุตรเขยเข้าไปเป็นโศภย์ พ้องกล่าวโทษเจ้านคร มีตราให้พา
เจ้านครก็ขบถพลวเลี้ยหลายครั้ง แล้วจึงได้ตัวเข้ามากรุงเทพ ฯ โปรด
ให้เอาออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาอยู่ใน

เป็นพระพวงศ์ในวังองค์ ๑ เจ้าทศกัณฐ์ ภายหลังได้เป็นพระอินทรธัญ
องค์ ๑ คุณปรางน้องคุณถมที่กล่าวไว้ ถวายตัวในพระเจ้ากรุงธนบุรี
นั้น ตามเรื่องราวที่ปรากฏ เห็นจะได้เป็นพระธิดาเดิมอยู่ก่อน ด้วยปรากฏ
ว่า เจ้าพระยาพิไชยราชาให้เถ่าเถ่าเข้าไปขอต่อเจ้าจอมมารดาเดิม พระเจ้า
กรุงธนบุรีทราบ ทรงพระพิโรธ ว่าเจ้าพระยาพิไชยราชาบังอาจจะมาเป็น
เขยน้อยเขยใหญ่กับพระองค์ ถึงให้ประหารชีวิตเจ้าพระยาพิไชยราชา
แต่คุณปรางอยู่ในวังต่อมามีครรภ์ขึ้น พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงพระราช
ทานแก่เจ้าพัฒน์ อุปราชเมืองนครรับไป คดอดบุตรเมื่อบ่มะเมีย จตุ
ศักราช ๑๓๓๖ บุตรนั้นคือเจ้าพระยาบวร น้อย จึงเชื่อกันว่า เจ้าพระ
ยาบวร น้อย เป็นลูกพระเจ้ากรุงธนบุรี

กรุงเทพ ฯ ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าพัฒน์ อุปราชบุตรเขยเจ้านคร ให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อขมะโรงฉก จุลศักราช ๑๑๔๖ และครั้งนั้น พระยาสงขลามีความผิดจึงโปรดให้เมือง สงขลากลับไป เป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ก่อน เจ้านครถึงอนิจกรรมที่ กรุงเทพ ฯ เจ้าพระยานคร พัฒน์ กับคุณหญิงชุ่มได้เก็บอัฐิเจ้านคร กับอัฐิหม่อมทองเหนี่ยวมาก่อนเจ็ดปี ทำตักขรรจุไว้ที่วัดแจ้งเมืองนคร

ครั้นเมื่อเจ้าตากออกจากกรุงสละบัลลังก์แล้ว เจ้าพระยานครศรี ธรรมราช (พัฒน์) กับคุณหญิงชุ่ม จึงได้รับคนปรางซึ่งเป็นพระ สนมเจ้าตาก พาออกมาจากกรุงเทพ ฯ แต่เวลานั้นมีครุฑไท้ ๓ เดือน แล้วมาคลอกที่เมืองนคร บุตรเป็นชายให้ชื่อว่า คุณชายน้อย^(๑) พระยาศรีธรรมราช พัฒน์ มีบุตรหญิงกับคุณหญิงชุ่ม ๑ ชื่อคุณหญิง ใหญ่ ๑ (คุณหญิงเล็ก ๑)^(๒) และมีบุตรชายกับภรรยาอื่น ที่ได้ รับสัญญาบัตร คือ นายจ่าขมมหาตเล็ก ๑ พระราชภักดี (ร้าย) ขกบุตรเมืองนคร ๑^(๓) บุตรหญิงชื่อหนู ภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

(๑) ทรงนิพนธ์ ที่จริงคุณปรางออกไปแต่ครั้งกรุงธนบุรีดังกล่าว มาแล้ว

(๒) ที่เรียกว่า คุณหญิง นั้น เป็นคำพวกราชบุตรเรียก แต่เรียก กันในกรุงเทพ ฯ ว่า คุณน้อยใหญ่ คุณน้อยเล็ก

(๓) บุตรเจ้าพระยานคร พัฒน์ นอกจากบุญขึ้น นี้ ได้ความว่า ชื่อ นิม เป็นพระยาภักดีภุช อยู่วงหน้าคน ๑ ชื่อ นายเวกคน ๑ นาย กุณคน ๑ ไม่ได้ทำราชการ

ชอติม ๓ ทิมนเมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้เข้าไปอยู่ทวังกรมหมื่นคักกิลเสฟ
ครั้นรัชกาลที่ ๓ กรมหมื่นคักกิลเสฟได้รับพระราชทานเกียรตินยศ
เป็นกรมพระราชวังบวร ฯ ทิมก็ตามเสด็จไปอยู่ในพระราชวังบวร ฯ
ด้วย ครั้นกรมพระราชวังบวรมหาศักกิลเสฟสวรรคตแล้ว ไปรค
เกล้า ฯ ให้ทิมมารับราชการในพระบรมมหาราชวัง ครั้นรัชกาลที่ ๔
ทิมกลับไปรับราชการเป็นพนักงานเฝ้าหอพระอิฎฐิฝ่ายพระราชวังบวร ฯ
ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑ ชั่ง ครั้นวันที่ ๑๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐
ทิมถึงแก่กรรม

เมื่อพะม่ายกทัพยกทัพเรือมาทางเมืองมริทในเคื่อนฮ้าย แก่งห่วน
แมงยี่เป็นแม่ทัพใหญ่ แต่งให้ฮ่วนเป็นแม่ทัพ ยกทัพเรือไปทาง
ทะเลเมืองกลาง แล้วให้นมโยคองนริคเป็นทัพหน้า ตัวแก่งห่วนแมงยี่
เป็นแม่ทัพ ยกมาตีเมืองชุมพร, เมืองไชยา, เจ้าเมืองทั้งสองเห็น
ว่าพะม่ายกมามากไม่สามารจะสู้รบได้ จึงเทครัวเข้าข้ายเมืองเสียบ
พะม่ายกเอาไฟเผาบ้านเมืองเสียบทั้ง ๒ เมือง แล้วยกมาตีเมืองนครศรี
ธรรมราช

ขณะนั้น เจ้าพระยานคร พัตน์ ได้ข่าวว่า เมืองชุมพร, เมือง
ไชยา เสียบแก่พะมาแล้ว จึงแต่งให้กรมการคุมพลพันเศษมาตั้งขัดตา
ทัพพะม่ายกที่ท่าต่อแค้นเมืองไชยา ครั้นพะม่ายกไปยังไม่ได้รบ พะม่า
คิดอุบายให้คนชาวเมืองไชยาไปร้องบอกหลวงชาวเมืองว่า กรุงยางกอก
เสียบแก่พะมาแล้วอย่าสู้รบเลย ให้ออกมาเสียบโดยคึกเถิด กรมการนำ
ความไปแจ้งแก่เจ้านครพัตน์ เจ้านครพัตน์สำคัญว่าจริง เพราะ

มิได้เห็นทัพทรงออกไปช่วย ด้วยในเวลานั้นกรุงเทพ ฯ ยังรบติดพัน กับพระม้าทางเมืองกาญจนบุรีอยู่ จึงยังมีได้ยกไปช่วย เจ้าพระยา นครพิงค์จึงทิ้งเมืองเสีย พาพรรคพวกครอบครัวหนีไปอยู่ที่นอกเขา ตำบลจันทน์ปลายคลองคุตต์วัน แขวงอำเภอฉวาง ที่ซึ่งเจ้าพระยานคร พัดนั้นไปตั้งทัพอาศัยอยู่ เรียกว่าทัพเจ้าพระยายังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระม้าไท่เมืองนครศรีธรรมราชก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง ให้รวบรวมพลของ ทัพพระยกไปตีเมืองพัทลุง เมืองสงขลาต่อไป

ฝ่ายข้างเมืองพัทลุง เจ้าเมืองกรมการไต่แจ้งว่าเมืองชุมพร เมือง สงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่ข้าศึกแล้ว จึงปรึกษากันคิดจะ ยกครอบครัวหนี ยังมีพระสงฆ์องค์ ๓ ซ่อมหาช่วยเป็นเจ้าอธิการวัดใน แขวงเมืองพัทลุง ลำแดงวิชาเวทมนต์ลงเลขยันตร์ กระตดประเจียด มงคลให้แก่กรมการนายบ้านชาวเมืองทั้งปวง คนเหล่านั้นก็นิยมยินดี ถือน้ำเอาสิ่งนั้นเป็นเครื่องบวงสรวงสาตราวุธ พาให้ใจกล้าจนถึงอาจสู้รบ ด้วยพระม้าได้ กรมการจึงจัดพลได้พันเศษแล้วเชิญท่านมหาช่วยอาจารย์ ชนคานหาม (นัยหนึ่งว่าช้างเข้ามาในกองทัพด้วย) ยกออกมาตั้ง คอยรบทัพพระม้าอยู่กลางทางห่างเมืองพัทลุง พระมหาช่วยมีปืน ๒ กระบอกยกขึ้นยิงให้ศิษย์เคียวยิงมาหน้าช้าง พระม้าข้าศึกก็เห็นเป็น กองทัพใหญ่ยกมาก็ก่แตกหนีไป

ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ ได้ตั้งยกกองทัพเรือมาถึงเมือง ชุมพร ทิ้งค่ายหลวงประทับอยู่ในเมือง จึงมีพระบัญชาการสั่งให้พระยา

กลาโหมราชเสนา พระยาจำแสนยากร กองหน้า ยกทัพยกล่วงออกไป
ตั้งอยู่ณเมืองไชยาเป็นหลายค่าย

ฝ่ายกองทัพพระม้าวางทัพกรวยออกไป แม่ทัพจึงให้แม่โย
ขุนรักของหน้า ยกกองทัพมารับทัพกรวย แก่งหวุ่นแมงยแม่ทัพก็ยก
หนุนมา พอทัพหน้าพระม้าวางมาประทะทัพไทยที่เมืองไชยายังไม่ทัน
จะตั้งค่าย ไทยก็ยกเข้าล้อมพระม้าวไว้รอบ ขุนศานามเพลาจะรบกันกลาง
แปลงแต่เช้าจนค่ำ พอฝนตกทำให้ใหญ่ลงมา พระม้าวจึงแหกออกจาก
ที่ล้อมหนีไปได้ พลทหารไทยไล่ติดตามพระม้าวไปในเวลากลางคืน
พระม้าวมีไค้หยาตรอบ แดกกระจัดพลัดพรายไปทีเดียว ฝ่ายแม่ทัพ
พระม้าวรู้วักองหน้าแตกก็มีไค้มารบ เลยขาดทางหนีไปข้างตะวันตก

ฝ่ายยี่หวุ่นแม่ทัพเรือซึ่งไปตีเมืองถลาง ไปตีเมืองตะกั่วป่า เมือง
ตะกั่วพังแตกแล้ว ก็ยกเลยไปถึงเกาะถลาง ให้พลทหารขึ้นตั้งค่าย
ล้อมเมืองไว้ ขณะนั้นในเมืองถลาง พระยาถลางถึงแก่กรรมลง แต่
ภรรยาพระยาถลาง ชื่อจัน ก็น้องสาวอีกคนหนึ่ง (ชื่อมุก) เป็นคน
ใจกล้าหาญของอาจ จึงให้กรมการเกณฑ์ไพร่บ้านพลเมืองทั้งชายหญิง
ออกตั้งค่ายรบกับพระม้าวอีกเมือง ยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบสู้รบกันอยู่
ทุกวัน จนประมาณได้เดือนเศษ พระม้าวก็หักเอาเมืองมิได้ ไพร่พลใน
กองทัพก็ขัดสนเสบียงอาหารลง ก็จำเป็นต้องเลิกทัพกลับไป

ขณะนั้นเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงซึ่งหนีพระม้าว
ไปนั้น ก็กลับมาเข้ากรมราชวังบวร ๆ ทั้งสิ้น ทรงโปรดมิให้เอาโทษ
เพราะเห็นว่าศึกหนักเหลือกำลังที่จะสู้รบ จึงให้ไปรวบรวมไพร่บ้าน

พลเมืองมาอยู่ตามถ้ำน้ำเค็ม แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปจัดการ
บ้านเมืองในหัวเมืองเหล่านั้นทุกเมือง เมื่อเสด็จมาถึงเมืองนครศรี
ธรรมราช ให้ตามไต่ตัวเจ้าพระยานครศรีธรรมราชพัฒน์มา ทรงพระ
กรุณาโปรดยกโทษให้ อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าพระมหาช่วยซึ่ง
ไต่ช่วยป้องกันเมืองพัทลุงนั้น เห็นผู้ใดราชการมีความชอบมาก แต่
ถ้าจะพิจารณาไปยังข้างหน้าก็เห็นว่ามิควรอยู่ จึงให้สึกออกจาก
บรรพชาแล้วตั้งให้เป็นพระยาทุกขราษฎร์ช่วยราชการเมืองพัทลุง
ทำราชการฝ่ายฉนวนวาศ แล้วทรงพระราชดำริว่า บรรดาเมืองแขกมลายู
ที่ตั้งอยู่ชายทะเลตะวันตกทั้งปวง ยังมีไต่ฮั่นฮั่นมอมขมนแก่กรุงสยาม
ควรจะไปตีเอามาขึ้นเสียให้จงได้ พระราชอาณานิคมสยามจะได้แผ่
ไพศาลไปในประเทศปากใต้ฝ่ายตะวันตก จึงโปรดให้แม่ทัพหน้ายกไป
ก่อน ทัพหลวงก็ยกหนุนไป ตีเมืองตานีที่เป็นเมืองใหญ่ได้ และเมือง
อื่น ๆ คือ เมืองตรังگان เมืองกลันตัน เมืองไทร เป็นต้นเหล่านั้นมา
ยอมสวามิภักดิ์โดยดี ก็ยกหัวเมืองแขกเล็กน้อยทั้งปวงก็ได้อีกหลาย
เมือง ก็ยอมขึ้นไม่ต้องตีก็มี แล้วมีพระบัญชาดำรัสสั่งให้แต่งหนังสือ
บอกข้าราชการเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบ จึงโปรดให้
มีตราหากของทัพกลับ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงจัดการการหัวเมือง
ฝ่ายตะวันตกเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงกลับคืนกรุงเทพ ฯ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีตราออก
ไปเลื่อนยศผู้รักษามืองกรมการผู้มีความชอบ แล้วตั้ง จัน ภรรยา
พระยาลาวซึ่งไต่ช่วยรบสู้กับบ้านเมืองไว้ก่อนนั้น ขึ้นเป็นท้าวเทพ

กระสัตร ^๕ ตัง (มก) ^๕ นักรบสาวคนหนึ่งเป็นท้าวศรีสุนทร ^๕ อยู่ในเมือง
กลางด้วย ^๕ ครั้นนั้นกรมพระราชวังบวร ^๕ ๑ ทรงได้ขึ้นทองมาแต่เมือง
ตาน ^๕ ๒ กระบอก ยาว ๓ วา คอกคืบ ^๕ ๒ นิ้ว กิ่งกระบอก ๑ ยาว ๕ คอก
คืบ ^๕ ๙ นิ้ว กระบอก ๑ กระบอกใหญ่ให้จารึกบอกว่า พระยาตาน ^๕ ไปรค
ให้หล่อขึ้นเป็นค้อนอีกกระบอก ๑ จารึกชื่อว่า นารายณ์สังหาร ^๕ แล้ว
ให้หล่อขึ้นอีก ๒ กระบอก ^๕ ให้หล่อเป็นค้อน ^๕ ลงมา

เมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้น ^๕ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ^๕ พัฒน์ ^๕ ถวาย
คุณหญิงน้อยใหญ่ ^๕ ชิดา ^๕ ทำราชการในพระราชวังหลวง ^๕ มีพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าอรุโณทัย ^๕ ใต้ ^๕ เป็นกรมหมื่นศักดิ์พิลเสพแล้ว ^๕ ต่อมาใต้ ^๕ เป็น
กรมพระราชวังบวร ^๕ ๑ ในรัชกาลที่ ๓ ^๕ คุณหญิงน้อยเล็กถวายในกรม
พระราชวังบวร ^๕ ๑ มีพระองค์เจ้าหญิงปัทมราช ^๕ คุณชายน้อยถวายเป็น
มหาดเล็ก ^๕ ใต้ ^๕ เป็นทนายศักวิไชย ^๕ มหาดเล็กหุ้มแพร ^๕ แล้วเลื่อนเป็นท
พระอนุรักษ ^๕ ๒ ^๕ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ^๕ ครั้นถึง
รัชกาลที่ ๒ ^๕ เจ้าพระยาศรีธรรมราช ^๕ พัฒน์ ^๕ มีความซื่อสัตย์พลภาพ ^๕ ไปรค
ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ^๕ เจ้าพระยาจางวาง
เป็นผู้ตกแต่งบ้านเมือง ^๕ พระอนุรักษ ^๕ ๒ ^๕ ใต้ ^๕ เป็นพระยา
ศรีธรรมราช ^๕ สำเร็จราชการเมืองนคร ^๕ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ^๕ ใต้ ^๕ แต่ง
กำแพงบ้านเหนือและสร้างพระอุโบสถ ^๕ หอไตรสามหลังทั่วทั้งทำโพธิ
อุโบสถวัดสัมฤทธิ์ไชย ^๕ พระวิหารหลวงในวัดพระบรมธาตุ ^๕ กับใต้ ^๕ ปฏิ
สังขรณ์วัดแจ้ง ^๕ วัดประดู่ ^๕ อีกด้วย ^๕ แต่ทักษัตริย์ของ ^๕ พระบรมธาตุ
ของเดิมชำรุด ^๕ พระครูการามเจ้าวัดสระเรียงเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ ^๕ ครั้นเจ้า

พระยาสุธรรมมนตรีถึงแก่อสัญกรรม พระยาศรีธรรมราช น้อย ใต้
 เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา (๑) ภรรยาของท่านผู้หญิงอื่น เชื้อเข้ามาแต่
 กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงเรียกว่า พื่อน (๒) ท่าน
 ผู้หญิงอื่นมีบุตรธิดากับเจ้าพระยานครน้อย ๖ คน คือ

๑. เจ้าจอมมารดา น้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นเจ้าจอมมารดา
 พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์

๒. เจ้าจอม น้อยเล็ก ในรัชกาลที่ ๓

๓. เจ้าพระยามหาศักริธรรม ชื่อน้อยใหญ่ เรียกอีกชื่อ ๑ ว่า เมือง
 ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ได้เป็นนายคลังวิไชย เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาล
 ที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ เป็นพระเสน่หามนตรี ปลัด แล้วเลื่อนเป็น
 พระยาพิทักษ์ แล้วเข้ามาเป็นพระยาไทยธรรม รัชการอยู่ใน
 กรุงเทพ ฯ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เป็นเจ้าพระยามหาศักริธรรมผู้รักษา
 กรุงเก่า

(๑) เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๓

(๒) มีในจดหมายเหตุของนายพันโท โต อังกฤษแต่งเรื่อง
 เมืองนครเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ ว่า ท่านผู้หญิงนั้นเป็นราชันบุตร ชื่อนี้
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเรียกว่า พื่อน นั้นก็เป็นความจริง
 มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุดวงอุดมสมบัติ ดับถาได้ความจากนางสาวดวง
 ณนกร ธิดาเจ้าพระยานคร น้อยกลาง ว่าท่านผู้หญิงนั้นเป็นธิดา พระยา
 พิณาคอค์ที่กระโดดทางบางช้าง พระยาอภัยสงครามก็ได้ไปเป็นพระยาถาง
 เป็นน้องท่านผู้หญิง

๔ เจ้าพระยานคร น้อยกลาง ในรัชกาลที่ ๓ เป็นพระเสนหา
มนตรี ปลัดเมืองนคร ใต้เป็นพระยานครต่อเจ้าพระยานคร น้อย
ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรกให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยานคร

๕ พระยาเสนหามนตรี ซ่อน้อยเล็ก หรือเอียด ในรัชกาลที่ ๓
เป็นหลวงฤทธินายเวรมหาดเล็ก แล้วเลื่อนเป็นพระยาเสนหามนตรี

๖ คุณน้อยหญิง อยู่เมืองนคร ไม่ได้ทำราชการ เจ้าพระยานคร
น้อยมีบุตรธิดาด้วยภรรยาอื่นชกหลายคนสืบได้รายชื่อ คือ

ส่วนบุตร

๑ ซ่อแสง ใต้เป็นพระยาไทรบุรี แล้วมาเป็นพระยาพังงาเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๓

๒ ซ่อนก เป็นพระยาเสนานชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๓ ซอกล่อม เป็นพระยาราชิตสรไกร ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช

ในรัชกาลที่ ๔

๔ ซอพุ่ม เป็นพระยากาญจนดิษฐ์ ในรัชกาลที่ ๕

๕ ซ่อม่วง เป็นพระอุไทยธานี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง

๖ ซอหงส์ เป็นพระวิชิตสรไกร รับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

๗ ซอฉิม เป็นพระเจริญราชภักดิ์วิกรมพิพัฒน์ ผู้ว่าราชการ
เมืองสมุย

๘ พระราชานุรักษ์ ซอโรดไม่ไค้ความ รับราชการอยู่ทางเมือง
ไชยา

๙ ชอเดิม เป็นหลวงศรีสุพรรณกิจ ปลัดเมืองกาญจนบุรี

๑๐ นายเถื่อน } ๒ คนนี้ไม่ได้ทำราชการ
๑๑ นายเทศ }

ส่วนธิดา

๑ คุณพิน

๒ คุณทลัย์

๓ คุณทิม

๔ คุณปราง

๕ คุณแยม

๖ คุณพม

๗ คุณอิม

ทั้ง ๗ นถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาล

ที่ ๓

๘ คุณกลั่น ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
รัชกาลที่ ๓ ได้เป็นท้าวศรีสุริยวาในรัชกาลที่ ๕

๙ คุณบัว ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
รัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าจอมมารดา มีลูกเธอ ๕ พระองค์ คือ กรมขุน
ศิริราชสังกาศ และกรมขุนมรพินัยศิริพัฒน์เป็นต้น

๑๐ คุณหอม ไม่ได้ทำราชการ

เวลานั้นเมืองไทรบุรี กับเมืองปลิศ สันต ข้างเมืองไม่ขึ้นกรุงเทพฯ
เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อย) รับอาสาไปตีเมืองไทรบุรีทหาร

คช พระณรงค์ชีวิต ๑ พระมหาจักรงค์ ๑ เป็นแม่ทัพ หลวงเทพเสนา หลวงชาญพลรบ ทหารรอง ครั้นตีเมืองไทรแตกแล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมราชได้เลือกยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช^(๑) ให้พระบริรักษ์อุร (แสง) พระเสนานชีวิต (นุค) ซึ่งเป็นบุตรในหม่อมช่วยทั้ง ๒ อยู่รักษาราชการเมืองไทรบุรี

เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชตั้งต่อเรือปาก ๓ วาที่บ้านคอนเข้าไป ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรทานนามว่า เรือพระที่นั่งอมรแมนสวรรค์ และเวลานั้น (เจ้าพระยานครเข้าไประงับในกรุงเทพฯ) ให้พระณรงค์ชีวิตอยู่รักษาราชการเมืองนครฯ

ฝ่ายตุงกเตนหลานพระยาไทร ช่างสมกองทัพแล้วให้นายแทนเอาเหล็กมาลอบอุดรูชนวนปืนใหญ่ที่เมืองตรังเสียหมดทุกกระบอก นายแทนก็ขึ้นเป็นบุตรหลวงแพ่งกรมการเมืองตรัง ไปเข้าแขกเปลี่ยนชื่อเป็นตุงกาม^(๒) แล้วตุงกเตนก็ไต่เมืองไทรอีก พระบริรักษ์อุร พระเสนานชีวิต บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคราชน้อย ผู้รักษาราชการ

(๑) ชื่อพระยานครตามทำเนียบเดิมเป็น “พระยาศรีธรรมมาโคกราชฯ” เป็นเจ้าพระยาหรือเป็นพระยาเหมือนกัน เพิ่งเปลี่ยนเป็นพระยาศรีธรรมราชเมื่อในรัชกาลที่ ๔

(๒) นายแทนคนนั้นทราบว่า ถัดถึงกลับมาอยู่เมืองตรังอีก อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ ได้มีเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ออกไปตรวจราชการ ได้ความว่ายังคบโจรผู้ร้าย จึงให้ประหารชีวิตเสีย อ้างโทษถึงครึ่งเบนนกบฏด้วย

เมืองไทร พากันอพยพหนีมาเมืองนคร ฯ คัธธาวอพวกแซกเข็บสาหัส
เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช น้อย ผู้บิดาโกรธ สั่งให้ลงโทษเข็บนหลัง
บุตรทั้ง ๒ นั้นอีกคนละ ๓๐ แล้วยกทัพไปตีเมืองไทร ทิ้งทุ่งกุเทนแตก
ครั้งนี้ให้พระมหาจักรงคอยู่รักษาราชการเมืองไทรบุรีต่อไป

คุณคัลวิไชยบุตรที่ ๓ ของเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช (น้อย)
ซึ่งไปรักษาราชการเมืองพัทลุงกลับมาเมืองนครแล้ว ไปรดเกล้า ฯ
ให้ไปเป็นเจ้าพระยามหาศิริธรรมพลโยธมร ฯ ผู้สำเร็จราชการ
กรุงเก่า^(๑) เจ้าพระยามหาศิริธรรมพลโยธมรฯขอคุณหญิง เผือก
บุตรสาวเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ มีบุตร ๓ คือ พระยาบำเรอ
บริรักษ์ หนูใหญ่ ๑ พระยาศรีสวัสดิราช หนูเล็ก ๑ คุณหนูชี่ ๑ คุณหนู
ถวยตัวในวังหลวงในรัชกาลที่ ๔ มีบุตรกับหม่อมทัฬหี (บุตรหลวง
กระเตาบ้านลำแบน) คือ คุณหญิงใหญ่ ๑ พระนาริราช ๑ คุณพลับ ๑
คุณพลับถวยตัววังหลวงในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช
ได้ถวายพระแท่นถมตะทอง ๑ พระราชยานถม^(๒)

(๑) ครองนี้เข้าใจผิด เรื่องจริงปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุคุณ
สมบัติ คือ เมื่อเจ้าพระยานคร น้อย ถึงดลัญจกรรมในรัชกาลที่ ๓ ทรง
พระราชดำริว่า พระยาพัทลุงจะครองเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ จึงย้ายเข้า
มาเป็นพระยาสุโขทัยธรรมอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาล
ที่ ๔

(๒) เข้าใจว่าพระราชยานถมนั้น เจ้าพระยานคร น้อยยกถวาย ทำ
ถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นโรคลมให้อาเจียนน้ำลายเหนียว
 เสมหะปะทะหน้าอก บัวยมาแต่ฉวัน ๗๖ คำ ครั้นฉวัน ๑๕๖ คำ
 บัคน จุลศักราช ๑๒๐๑ ไรศก้าเริบซัน ให้ออยเสมหะทังครอก ๆ ให้มือ
 เท้าเย้นนงแนไป ครั้น เวลา ๕ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช
 (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช (น้อย)
 ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระเสนาหมนตรี (น้อยกลาง) ได้เป็นพระยา
 ศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชต่อมาถึงรัชกาลที่ ๔
 โปรดให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยา เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)
 มีท่านผู้หญิงคือหม่อมราชวงศ์หญิง หม่อมราชวงศ์หญิงมีบุตรชาย
 ๑ คนพรอ้ม ๒ คนถัด ๓ คนเอี่ยม หญิงคือ ๑ คนอ้อม ๒ คนกลาง
 ๓ คนสว่าง กษัตริย์หญิงอีกคน ๑ เป็นใช้ทรวินถึงแก่กรรมเสียแต่
 ยังเด็ก บุตรภรรยาฉน้อย ชาย นายบัว มารดาชื่อบัว ๑ นายเกต มารดา
 ชื่อเกต ๑ เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว
 คนพรอ้มเดิมเป็นพระเสนาหมนตรี แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาศรี
 ธรรมราช ผู้ว่าราชการเมืองนคร คนถัดเดิมเป็นพระเสนาหมนตรี
 แล้วเลื่อนเป็นพระศิริธรรมบริรักษ์ปลัดเมือง คนเอี่ยมเดิมเป็นพระภักดี
 ดำรงฤทธิ ผู้ช่วยราชการเมืองนคร แล้วเลื่อนเป็นพระยาตรังคมมา-
 ภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองตรัง ภายหลังกลัดจากเมืองตรังมาเป็นผู้ช่วย
 พิเศษเมืองนคร และเป็นพนักงานคลังเมืองศก ๑๒๑ ได้รับพระราชทาน
 สัญญาบัตรเลื่อนเป็นพระยาบริรักษ์ภุเชศร์ คนอ้อมได้ถวายเป็นเจ้าจอม
 ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสิ้นรัชกาลนั้นแล้วกลัดมาอยู่เมืองนครศรี

ธรรมราช ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ คุณกลางไม่ได้ถวายและไม่มี
 สามี คุณสว่างถวายเป็นเจ้าหมในรัชกาลที่ ๕ นายบัวเป็นหลวง
 อนสรสิทธิ์กรรม นายอำเภอสีซต แม่บัวมารดาหลวงอนสรนั้น เป็นบุตร
 เจ้าพระยานคร น้อย

จดหมายบอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร ฯ

อธิบาย

จดหมายฉบับนี้ เป็นจดหมายมีบอกข่าวราชการในกรุงเทพ ฯ ถึงเจ้าพระยานคร น้อย แต่ยังเป็นพระยานคร ฯ อยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอภัยเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ได้มาจาก เมืองนครศรีธรรมราช ประทานไว้ ในหอพระสมุดวชิรญาณ แต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จดหมายเป็นสมุดคำเขียนด้วยเส้นดินสอ สังกัด สมุดเห็นว่าเขียนเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึงเข้าใจว่าเป็นตัวต้นจดหมาย ด้วยในครั้งนั้นจดหมายไปมาถึงกัน ใช้ทั้งกระดาษเพลและสมุดคำ ถ้าเป็นจดหมายไปรเวดมักจะเขียนสมุดคำด้วยเขียนง่ายไม่ต้องวาง มีตัวอย่างเช่นจดหมายหลวงอุดมสมบัติ มีถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา พิไชยญาติ เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพลงไปเมืองสงขลา ซึ่งได้พิมพ์แล้วนั้น ต้นหนังสือเขียนในสมุดคำทั้งนั้น

จดหมายฉบับนี้ ลักษณะที่ใช้ตัวอักษรและถ้อยคำ เป็นชาวนคร เขียน ตัวผู้เขียนคงเป็นชาวนครซึ่งเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่มีใช้คนชั้นเลว เพราะเป็นผู้ที่เข้าเฝ้าเห็นได้ใกล้พระองค์ อาจจะ ได้ยินกระแสรับสั่ง ทั้งในเวลาเสด็จประพาส และเวลาเสด็จออกว่า ราชการในท้องพระโรง ก็ปรากฏอยู่ในจดหมาย ถ้าสันนิษฐานตาม

ตัวคนซึ่งเคยได้ยินชื่อเสียง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น่าจะเป็นจดหมายของ
 เจ้าพระยามหาศรีวิกรม ฯ บุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยานคร ฯ เวลานั้น
 เข้ามารับราชการอยู่ในกรุง ฯ เป็นที่นายคลังวิไชยหุ้มแพรมหาดเล็ก
 เลี้ยกายนิกที่ใดจดหมายฉบับนั้นมาแต่ตอนกลาง ตอนต้นและตอนท้าย
 ซากหายไปเสีย แต่ถึงกระนั้นเห็นควรที่จะพิมพ์รักษาไว้ไม่ให้สูญ ด้วยเห็นว่า
 เป็นหนังสือสำคัญในทางที่จะให้ความรู้ โบราณคดีแก่ผู้ซึ่งจะได้อ่านใน
 ปัจจุบันนี้ จึงได้พิมพ์ไว้ท้ายพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชฉบับนี้ด้วย
 เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายนั้น คือเมื่อแรกตั้งกรุง
 รัตนโกสินทร เมืองสงขลายังเป็นเมืองขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช
 มาจนบอจจุลศักราช ๑๑๕๒ แยกเมืองตามเป็นกบฏขึ้น เวลานั้นเจ้าพระยา
 นครพัฒน์ ผู้เป็นต้นสกุลนคร ลำเจ้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช
 เจ้าพระยาสงขลา บุนนาค ผู้เป็นต้นสกุลสงขลา เป็นพระยาสงขลา
 เมืองสงขลา มีความชอบในการปราบปรามแขกกบฏ เมื่อเสร็จการ
 ปราบปรามแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เมืองนครตรวตรงรากับราชการ
 หัวเมืองแขกไม่ได้ทั่วถึง จึงโปรดให้ยกเมืองสงขลาเป็นหัวเมืองใหญ่
 ขึ้นกรุงเทพ ฯ เลื่อนยศพระยาสงขลา บุนนาค ขึ้นเป็นเจ้าพระยา แต่นั้น
 พระยานคร ฯ กับพระยาสงขลา ก็ไม่ชอบกันลงมาทั่วทุกชั้นบรรพ เพราะ
 เมืองทั้งสองพรมแดนติดต่อกัน แต่ก่อนเมืองนคร ฯ เคยมีอำนาจ
 แต่เมืองเดียว ฝ่ายข้างเมืองสงขลาทำเลที่อ่าวที่เหมาะสมแก่การค้าขาย
 ทางทะเล ด้วยอยู่ปากน้ำ สินค้าเมืองพัทลุง และเมืองนครข้างฝ่ายใต้
 ต้องออกทางนั้น ” สกุลสงขลาเป็นพ่อค้าเข้าใจแสวงหาผลประโยชน์

ทั้งทะเลสาบจากการค้าขาย และเกลี้ยกล่อมผู้คนพลเมืองที่อยู่ใกล้เคียง
เข้าไปตั้งภูมิลำเนาในพื้นเมืองให้มากขึ้น หรือถ้าจะว่าโดยย่อ ก็คือ ตั้งแต่
เมืองสงขลาได้เป็นหัวเมืองใหญ่แล้ว ก็ตั้งหน้าแข่งเมืองนครเรื่อยมา
ข้างเมืองนครก็ขัดขวาง กว๊วยจะรักษาอำนาจและป้องกันผลประโยชน์
ของตนนั้นอยู่เสมอ พระยาทั้ง ๒ เมืองจึงไม่เข้ากัน อริกันตลอดไปจน
ในราชการ เช่นปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมัคคัตนั้นเป็น
ตัวอย่าง ทั้ง ๒ ฝ่ายต้องคุมเชิงระวังผิดชอบไม่ให้เสียแต้มกัน กว๊วย
เหตุนั้น ทั้งพระยานครและพระยาสงขลาต่างส่งลูกหลานที่เข้ามารับ
ราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ ให้คอยสืบสวนข่าวคราว โดยเฉพาะที่เกี่ยว
กว๊วยเมืองสงขลาหรือเมืองนครออกไปให้ทราบกันเสมอ ไม่ใช่สืบแต่ข้าง
เมืองนครหรือเมืองสงขลาฝ่ายเดียว ข้าพเจ้าเคยได้เห็นต้นจดหมาย
เจ้าพระยาสงขลา เมื่อนั้น แต่เมื่อเป็นจำเริญในรัชกาลที่ ๓ มีบอกข่าว
ไปเมืองสงขลาฉบับ ๓ แต่ข้อความไม่สำคัญถึงควรระพิมพ์ไว้ เช่น
จดหมายฉบับนี้

ผู้ที่ได้อ่านจดหมายหลวงอุดมสมัคคัต ย่อมต้องออกปากชมว่า
กระบวนทำของหลวงอุดมสมัคคัตเป็นอย่างดี กว๊วยจะทำใจจนถึงถ้อยคำ
ที่รับสั่งว่าอย่างไร ๆ ถ้าใครอ่านจดหมายฉบับนี้ จะได้รับความรู้ อีก
อย่างหนึ่งว่าวิธีทำอย่างนั้น เป็นวิธีเขียนจดหมายกันในครั้งนั้น เพราะ
จะเห็นได้ในจดหมายฉบับนี้ ว่าเขียนทำนองเดียวกันกับจดหมายหลวง
อุดมสมัคคัต แต่หากได้ต้นฉบับมาน้อยไม่พอจะสันนิษฐานได้ว่าความ
จดจำของผู้เขียนจดหมายฉบับนี้ก็เพียงไร

ถ้าจะเพาะเนื้อเรื่องที่ปรากฏในจดหมายฉบับนี้ ที่กล่าวถึงเรื่อง
 คนหนึ่งเข้าไปอยู่ในเขตต์สงขลา ข้าหลวงออกไปลักเลข พระยาสงขลา
 แซ่ง ซึ่งเป็นตำแหน่งขึ้นใหม่ในเวลานั้น ไม่ขัดข้องผู้คนมาให้ข้าหลวง
 สักนั้น พอจะเข้าใจได้ว่าด้วยเหตุใด เพราะพระราชกำหนดมีอยู่ว่า
 คนหมู่เมืองไหน ถ้ามิได้รับอนุญาตหักโอนให้ไปอยู่ต่างเมือง ไม่ขาด
 จากสังกัดเมืองเดิม ข้างพระยาสงขลาตั้งใจเกลี้ยกล่อมคนเมืองนคร
 เมืองพัทลุง เขาเข้าไปไว้เมืองสงขลา ข้างพระยานครอยากจะได้คน
 กลับมา ซ่อนเองเป็นเหตุให้ซ่อนเร้นผู้คน พระยาสงขลา แซ่ง น้อยมา
 จนถึงรัชกาลที่ ๓ คนเกี่ยวกับพระยาสงขลาที่ปรากฏในเรื่องจดหมาย
 หลวงอุดมสมบัติ

ฉ.พ.

ตัวความในจดหมาย

(ข้างต้นฉบับขาด) กราบทูลว่า ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ให้พระยาสุรเสนา พระยาพิไชยสงคราม ออกไปชำระไทยแขกซึ่ง
หนี กับเลขต่างเมืองและเลขหนีตาทัพไปอยู่เมืองสงขลา และเมือง
แขกชนแกเมืองสงขลานั้นหาได้ไม่สักคน ทลวงเทพเสนาอ่านหนังสือ
บอกไขของท่านพระยาสุรเสนาแต่ต้นจนจบ แล้วอ่านหนังสือพระยาพิไชย
สงครามถวายต่อไปอ่านแต่ท้ายมีข้อซึ่งว่าได้ชำระเลขต่างเมือง ได้
เมืองนครเมืองพัทลุงเมืองไชยา ซึ่งชำระได้และยังมีได้ชำระจนจบ
แต่ต้นหนังสือนั้นหาอ่านถวายไม่ ครั้นอ่านหนังสือจบแล้ว พระโองการ
ตรัสว่าเมื่อกระนั้นแล้วจะให้ไปไหนได้ เอาเข้ามาเสีย เมื่อไม่เห็น
แก่ราชการแผ่นดินเป็นแต่อย่างนี้ ถ้ามีราชการทัพศึกจะมีเสียไปหรือ
ไม่เป็นใจทำการก็เอาตัวเข้ามาเสียกรง จะให้คนอื่นออกไปเป็น
ก็ได้ แล้วตรัสถามขุนวิเศษภักดีว่ามาแต่สงขลาเมื่อใด ขุนวิเศษภักดี
กราบทูลว่ามาแต่เดือน ๓๓ มาลงเรือที่เมืองนคร มาถึงเมืองชุมพร
ต้องพายุลมว่าว ชนเคียวมาแต่เมืองชุมพรเดือนเศษ พระโองการ
รับสั่งถามว่าพระยาสุรเสนายังอยู่เมืองสงขลาหรือ ขุนวิเศษภักดีกราบ
ทูลว่ายังอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วพระโองการตรัสว่าเมื่อพระยาสุรเสนา
ออกไปก็ไต่ว่ากล่าวออกไปแล้ว ก็ยังเป็นไต่อย่างนี้ ไทยแขกหนีไปอยู่
เป็นหนักเป็นหนา แต่สักคนหนึ่งก็ไม่ได้ ด้วยไม่เป็นใจที่จะให้เป็น

ราชการ แต่ตรัสเคื่องพระยาสงขลาค่อยหลายครั้ง แต่มิได้ตรัสกับ
ผู้ใด ด้วยละของพระบาท^(๑) และเจ้านายอื่นก็ไม่ได้ไปเฝ้า ขุนนาง
ผู้ใหญ่ก็ห้ามผู้ใดไม่ แล้วรับสั่งว่าจะข้ามไปวัดแจ้งแล้วเสด็จขึ้น เมื่อ
วันถวายหนังสือเพลเข้าที่พระแกร่นั้นกรมการเมืองสงขลาห้ามผู้ใดไป
เฝ้ามิได้ แต่หลวงรักษาสัมบัติพวกกรมท่าไปเฝ้าที่พระแกร

ครั้นพระโองการเสด็จขึ้นแล้ว เหาความไปกราบทูลพระเจ้าลูก
เธอ^(๒) ทว่า ตามข้อความในหนังสือพระยาสุรเสนา พระยาพิไชย
สงคราม และในพระโองการตรัสเคื่องแก่พระยาสงขลา แล้วพระเจ้า
ลูกเธอเสด็จไปวัดแจ้ง ไปพบกับละของพระบาทท้าวติ ละของพระบาท
กรมเจษฎ์ก็ได้ถาม ละของพระบาทกรมหมื่นศักดิ์ก็มิได้ตรัสบอก
ละของพระบาทกรมเจษฎ์ และเมื่อข้าพเจ้าลงเรือตามเสด็จละของพระบาท
กรมหมื่นศักดิ์ไปวัดแจ้ง ข้าพเจ้าไปข้ามตรงแพพระยาสงขลา ซึ่ง
(ผู้) ช่วยราชการอยู่ เห็นพระศรีสมันต์นั่งพักกันอยู่กับ (ผู้) ช่วย
ราชการที่แพ ครั้นเพลสามโมงเข้าพระโองการเสด็จข้ามไปวัดแจ้ง
เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยไปคุกทำการอยู่วัดแจ้ง พระเจ้าลูกเธอ
ชวนละของพระบาทจะลงมารับเสด็จพระโองการที่พลับพลา ละของพระบาท
ตรัสกับพระเจ้าลูกเธอว่าคอยรับเสด็จอยู่ที่นั่นเถิด ละของพระบาทและ
พระเจ้าลูกเธอก็หาลงไปรับเสด็จพระโองการไม่ ครั้นพระโองการเสด็จ

(๑) ละของพระบาททรงเห็นว่ากรมหมื่นศักดิ์พิสดาร

(๒) พระเจ้าลูกเธอทรงนี้ หมายถึงกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ คือ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เที่ยวทอพระเนตรกุฎีและกระฎี เสด็จมาถึงที่ละของพระบาท และพระเจ้า
ลูกเธอ เจ้าพระยาอภัยภูธร เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีวิพัฒนา
คอยเฝ้าอยู่ พระโองการเสด็จมาถึงตรัสว่าจะนั่งด้วย พระโองการ
ก็เสด็จอยู่บนพระที่นั่งเก้าอี้ ตรัสคิดแต่ที่จะทำกุฎีกระฎี ทำหอใคร
ทำโรงฉัน ตรัสไปแต่ด้วยการวัดท่งนั้น ด้วยหนังสือซึ่งพระย
าสุรเสนา พระยาพิไชยสงครามบอกเข้าไปนั้น พระโองการหาตรัสที่
วัดไม่ แล้วพระโองการเสด็จกลับ

ครั้นเพลาค่ำ พระโองการเสด็จออก รับสั่งถามด้วยราชการ
แล้วอ่านรายการปากน้ำปากลัดดาบ แล้วจึงรับสั่งถามละของพระบาท
ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งพระยาสุรเสนาออกไปชำระไทยแขก แต่ลัก
คนหนึ่งก็ไม่ได้ ละของพระบาทนิ่งเสียไม่กราบทูลสิ่งใด พระโองการ
ตรัสเคืองแก่พระยาสังขลา ว่าข้าหลวงออกไปอยู่แขกไทยก็ไม่
ชำระส่งให้ แล้วว่าไปที่สคนจะจัดแจงกรมการคนใดให้อยู่ชำระ
กับข้าหลวงก็หาไม่ ๆ กลัวไม่เกรง^(๑) เมื่อเจ้าของบ้านไม่สนใจด้วย
จะได้ที่ไหน จะให้ข้าหลวงไปเที่ยวหาเอาแล้วจะกลับว่าข้าหลวงไป
ทำให้คนแตกตื้นหนีไปเสียอย่างนี้ ถ้ามีราชการทัพศึกจะมีเสีย
ราชการไปหรือ ที่จะให้เป็นเจ้านายเจ้าเมืองไปนั้นที่ไหนจะให้ไป
ไว้ เอาตัวเข้ามาไว้ณกรุงเสียใครเห็นกระไรเล่า แต่พระโองการ
ตรัสเคืองแก่พระยาสังขลาไปอยู่เป็นมาก เจ้านายและขุนนางมิได้

(๑) ครั้นทำให้เข้าใจว่า เมืองสคนชนเมืองสังขลาคือในเวลานั้น
บางที่จะมาชนอยู่ชั่วคราวแต่ไม่นาน

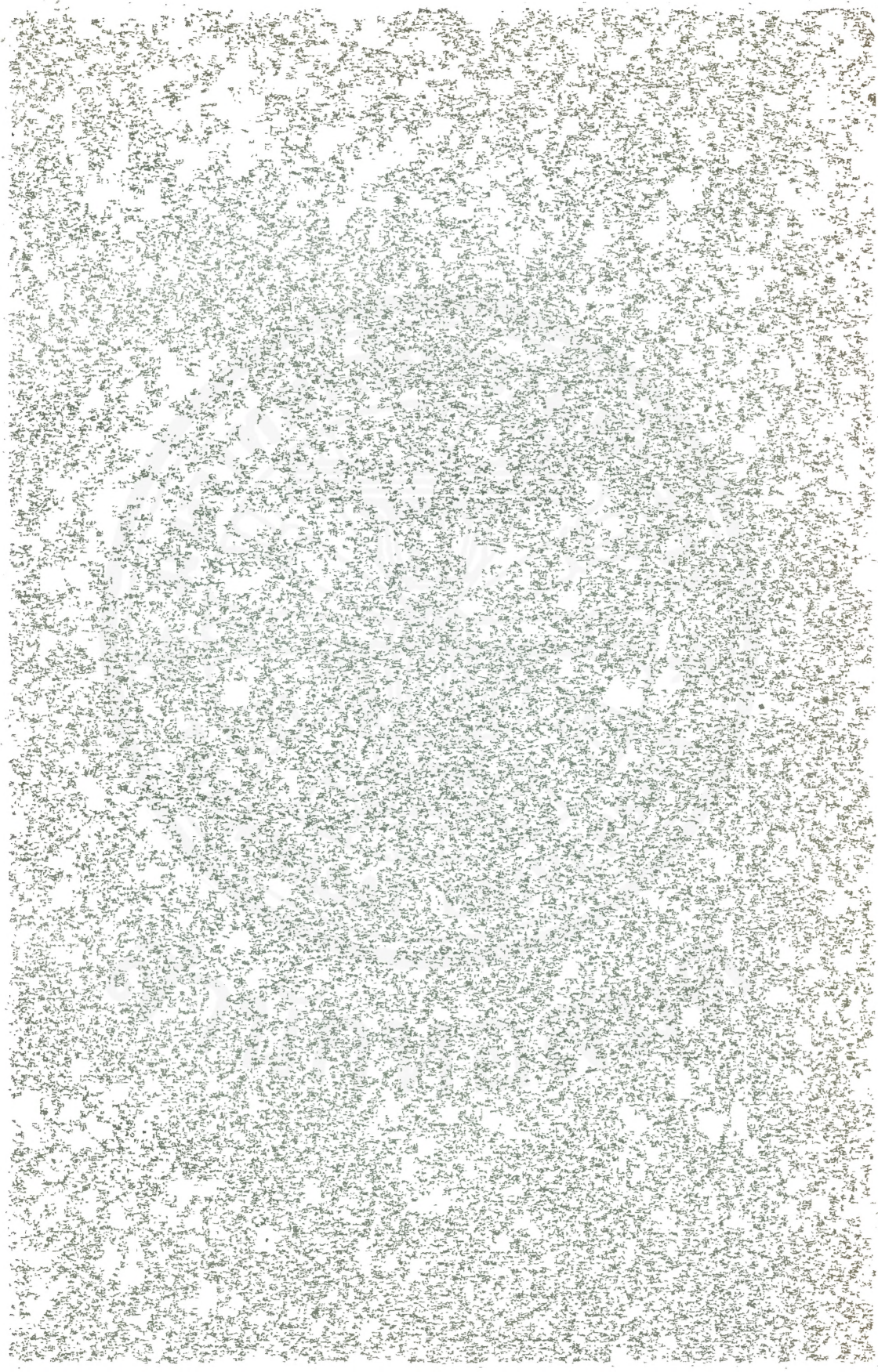
กราบทูลรับพระโองการหามิได้ จึงมีพระโองการตรัสว่าชวนกัน
 เกรงใจพระยาสงฆาเลียดันไม่มีใครจะพดก้วย เมื่อเป็นอย่างนี้
 จะมีเสี้ยนเสี้ยนเดียวการไปหรือ แล้วพระโองการตรัสว่าละของพระบาท
 ธรรมหมั่นคักเกล้าครั้นจะว่าออก เป็นพวคนครว่าออกไม่ได้^(๑) ครั้นจะ
 ว่าออกเกล้าเป็นเข้าข้างหนึ่งจะว่านั้นยาก จึงรับสั่งถามพระเจ้าลูกเธอ
 ว่าละของพระบาทธรรมหมั่นคักพดออกไม่ได้เป็นพวคนคร พระเจ้า
 ลูกเธอเป็นคนกลางแล้วก็ไม่เข้าพวกเห็นกระไรเกล้า พระเจ้าลูกเธอ
 กราบทูลว่าความที่พระยาสุรเสนาพระยาพิไชยสงครามบอกเข้ามานั้น
 หาทราบว่ากระไรไม่ แต่เมื่อ (ผู้) ช่วยราชการเข้ามา ทราบอยู่ว่า
 แขนงนั้นพระยาสงฆาเลียดักแจะไว้ข้างอยู่แล้ว (ผู้) ช่วยราชการสงฆา
 เห็นได้ ทกราบทูลอ่อน ๆ แต่พอพระโองการไต่ถาม ว่าแขนงนั้นพระยา
 สงฆาเลียดักไว้ได้ร้อยเศษ เขาไปสั่งให้พระยาสุรเสนา ๆ ไม่รับ พระ
 โองการทรงทราบแต่หาตรัสมาว่าประการใดไม่ ตรัสขึ้นเคืองแก่
 พระยาสงฆาเลียดักไป ว่าเป็นผู้น้อยไม่ยำเกรงผู้ใหญ่ เป็นอย่างนี้ ถ้า
 มีราชการที่พิศักที่ไหนดจะเอาการได้ ข้าหลวงซึ่งให้ออกไปไม่ใช่ผู้น้อย
 เป็นถึงพระยาสุรเสนา ก็ไม่มีความเกรงแล้วจะให้ใครไปอีกเกล้า
 แล้วไทยแขกผู้คนก็ไม่ใช้ไพร่บ้านพลเมืองของตัว คนเขาคันต่างหาก
 แกล้งเกียจกันไว้แต่พออย่าให้ไต่เป็นการ จะทำ ๆ ของเหมือน
 พระยาสงฆาเลียดัก^(๒) นั้นเป็นลูกศิษย์หมื่นไวย พุดจากลัทธิลือก

(๑) เจ้าจอมมารดาธรรมหมั่นคักคักเป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศน

(๒) คือพระยาสงฆาเลียดัก

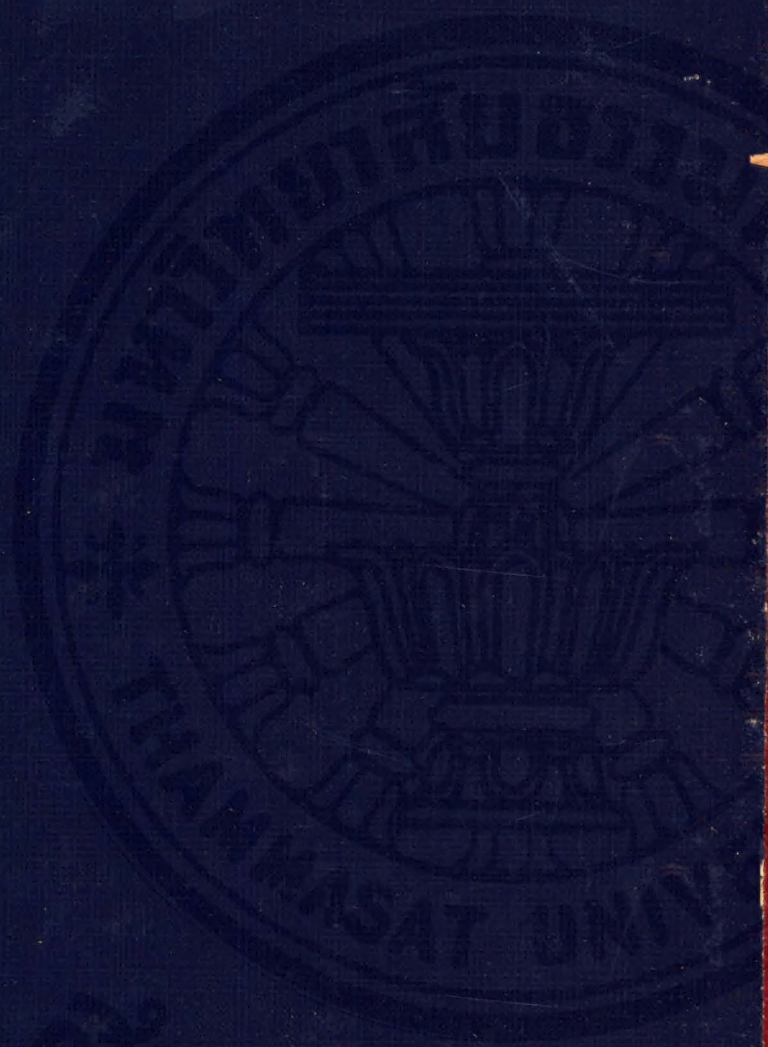
จริงอย่างนั้นเกลียดคนักหาชอยไม่ พระยาสงขลาคนนั้นดูแต่ก่อน และ
 เหมือนว่าจะ (เป็นคนตรง) อยู่ ปะเคียวนี้ไ้เข้าหาสำนักไหนอีกเล่า
 หรือว่า (รับมรดก) ต่อมาแต่พี่ชาย แล้วครี๊ว่าทำนองพระยาสงขลา
 ที่ตายซังนัก น้องแก่เป็นไป..... แล้วครี๊ว่าพระยาพิทลุง.....ดู
 แต่แรกเมื่ออยู่..... (ละบัยที่ไ้มาเท่านั้น)

สำนักหอสมุด

โรงพิมพ์โสภณพิพรร
ณานเรชาบพิตร

๒๕/๓๒/๗

เจ้าหน้าหอสมุด